

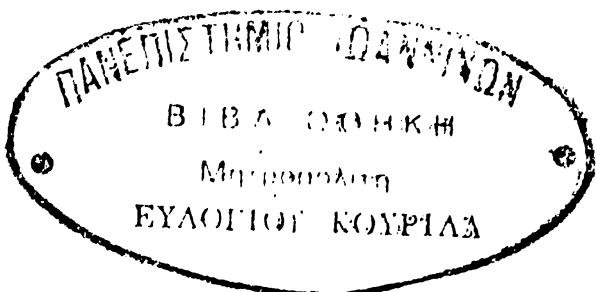
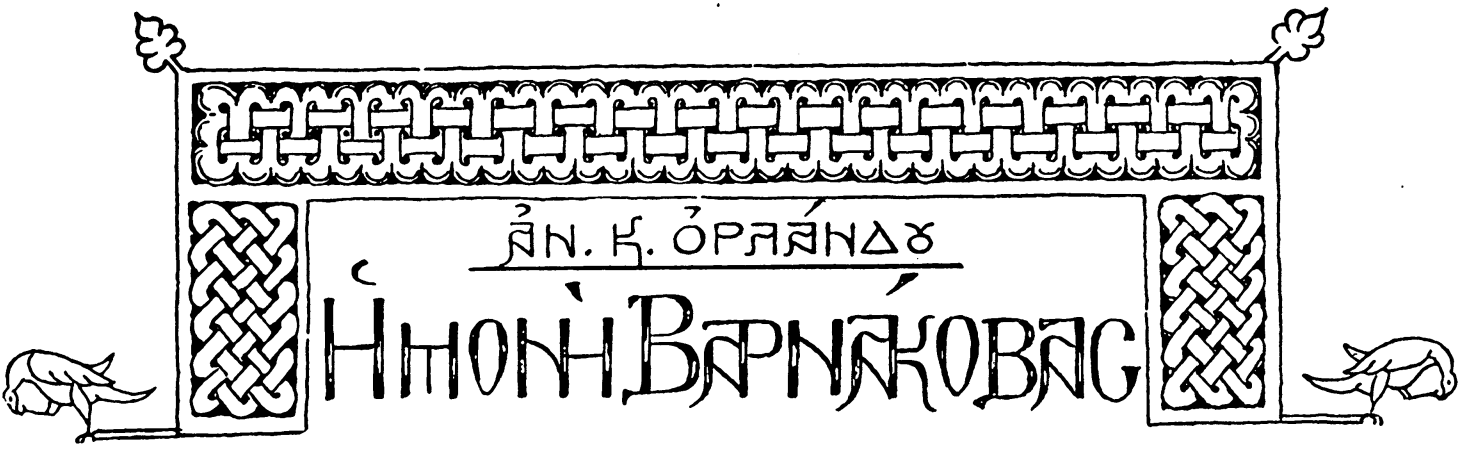
BK
035

εις τον μύρον Γ. Τσοκονοπουλου
μετ' ἰσχον υμνου Α. Αρτζ.

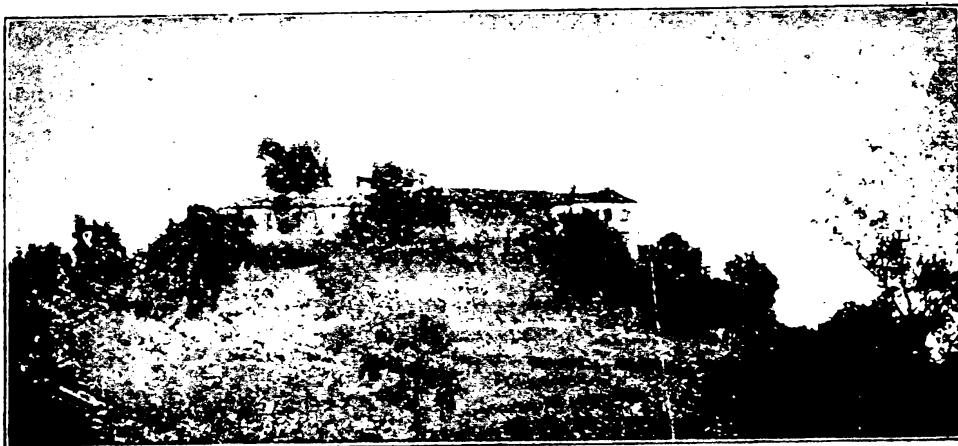
ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΕΝ ΒΟΗΝΑΙΣ ΔΩΡΙΚΗΣ ΠΑΤΕΡΦΟΤΗΣ

Αρ. ενδ. 132065

ΒΟΗΝΑΙ
1922

Ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν Βαρδουσίων ὄρεων, ἅτινα κατερχόμενα ἀπὸ τοῦ Καρπενισίου μὲ διεύθυνσιν κάθετον περίπου πρὸς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον χωρίζουσι τὴν Αἰτωλίαν ἀπὸ τῆς Δωρίδος, εἶνε ἐκτισμένη παλαιὰ μονὴ εἰς μνήμην τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, λατρευομένης ἐκεῖ ὑπὸ τὸ ἐπώνυμον Βαρνάκοβα¹ ἢ Βερνικῶ.

Κειμένη ἐν τοποθεσίᾳ γραφικωτάτῃ κατὰ τὴν παρυφὴν δάσους κέδρων καὶ δρυῶν αἰωνοβίων, 800 περίπου μέτρα ὑπὲρ τὴν θάλασσαν, ἀπέχει ἡ ἐρημικὴ αὐτὴ μονὴ τῆς παραλιακῆς ἀμαξιτοῦ, ἣτις συνδέει τὴν Δωρίδα πρὸς τὴν Ναύπακτον 4 περίπου ὥρας κοπιαστικῆς πορείας.

Λόγῳ τῆς δυσπροσίτου καὶ στρατηγικῆς αὐτῆς θέσεως ἡ Βαρνάκοβα πάντοτε ἐχρησίμευσεν οὐ μόνον ὡς καταφύγιον καὶ ἀμυντήριον τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν ἐκάστοτε κατακτητῶν, ἀλλὰ, ὅπως τόσαι ἄλλαι μοναί, καὶ ὡς ἄσυλον τῆς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας χειμαζομένης ἑλληνικῆς παιδείας. Πράγματι πολὺ πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως εὐρίσκομεν λειτουργοῦσαν ἐν τῇ μεμακρυσμένη ταύτῃ φωλεᾷ τοῦ Κόρακος σχολὴν πλήρη, τὴν μόνην κατὰ τὰ μέρη ταῦτα ὑπάρχουσαν πνευματικὴν ἐστίαν, ἣς τὰ διδάγματα ὑπέθαλπον καὶ ἀνερρίπιζον τὸ ἐθνικὸν τῶν κατοίκων φρόνημα, μέχρις οὗ καὶ ἤναψαν τὴν φλόγα τῆς Ἐλευθερίας ἀναθρόσασαν κατὰ τὸν μέγαν ἀγῶνα ἀπ' αὐτῶν τούτων τῶν τοίχων τοῦ ἱεροῦ σχολείου. Τῷ ὄντι ἡρωικὴ καὶ ἐνδοξος ὑπῆρξεν ἡ δρᾶσις τῆς Βαρνάκοβας κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν, καθ' ἣν ἡ ἱερὰ αὕτη κιβωτὸς τῆς πίστεως καὶ τῆς παιδείας παρέσχεν ἑαυτὴν ὀλοκαύτωμα εἰς τὴν ἑλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων. Τραγικαί εἶνε πράγματι αἱ λεπτομέρειαι τοῦ τέλους τῆς πα-

¹ Τὸ ἐπίθετον τοῦτο θὰ ἔλαβεν ἡ Θεοτόκος ἐκ τῆς τοποθεσίας ἐν ἣ κεῖται ἡ μονή, ἣτις θὰ ἐλέγετο Βαρνάκοβα καὶ Βερνικόβο. Ἄξιοπαρατήρητος εἶνε ἡ ἀφθονος ὑπαρξίς σλαβικῶν τοπωνυμίων ἐν Αἰτωλίᾳ (Ἄνδράνοβα, Ἀράχοβα, Βαράσοβα, Βελούχοβο, Κεράσοβο, Κλεισοβα, Κλόκοβα, Λούτσοβο, Μπρόστοβα, Τέροβα κ.λπ.)

λαιᾶς μονῆς. Ὀλίγον μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Μεσολογγίου ὁ Καραϊσκάκης θέλων ν' ἀνακόψῃ τὴν κατάκλισιν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν ὀρδῶν τοῦ Κιουταχῆ, ἀπέστειλεν 150 ἐπιλέκτους ὑπὸ τοὺς ὀπλαρχηγούς Φραγκίσταν, Καλύβαν, Σκαλτσοδημον καὶ Σαφάκαν ἵνα καταλάβωσι τὴν ὄχυρὰν Βαρνάκοβαν καὶ ἐμποδίσωσι τὴν διόδον τῶν Τούρκων. Ὁ Κιουταχῆς πληροφορηθεὶς τὴν κατάληψιν τῆς μονῆς διηύθυνε κατ' αὐτῆς τὴν 25^{ην} Μαΐου τοῦ 1826, τέσσαρας χιλιάδας ἀνδρῶν ὑπὸ τοὺς Μουσταφάμπεην καὶ Κεχαγιάμπεην, οἵτινες καὶ ἤρχισαν ἀμέσως τὴν πολιορκίαν. Ἄλλ' οἱ πολιορκούμενοι μοναχοὶ καὶ ὀπλίται ἠμύνοντο κρατερῶς, αἱ δ' ἐπανειλημμένοι ἔφοδοι τῶν Τούρκων ἀπέβησαν μάταιαι καὶ δαπανηραὶ εἰς αἷμα, καίτοι καὶ πυροβολικοῦ ἀκόμη χρῆσιν ἔκαμον προσπαθοῦντες νὰ ἐπιφέρωσι ῥῆγμα εἰς τῆς μονῆς τὸ περιτείχισμα. Τὴν δὲ νύκτα τῆς 25^{ης} οἱ πολιορκούμενοι φοβηθέντες μήπως οἱ ἐχθροὶ, ἐπωφελούμενοι τοῦ σκότους, ἀναρριχηθῶσιν ἐπὶ τοῦ τείχους, ἐσκέφθησαν νὰ φωταγωγήσωσι τὸν τόπον τοῦ ἀγῶνος κατὰ τρόπον ἀληθῶς πρωτότυπον. Σχίζοντες τὰ ἱμάτιά των καὶ προσδένοντες αὐτὰ ἐπὶ πασσάλων τὰ ἐνεβάπτισον εἰς τὸ ἐν τῇ μονῇ ἀποταμιευμένον ἄφθονον ἔλαιον, ἀνάπτοντες δ' αὐτὰ ἔπειτα ἔστηνον δίκην πυρσῶν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ προτειχίσματος. Ἐν τῷ μέσῳ δ' ἀπλέτου φωτὸς ἐδεκάτιζον τοὺς ἐφορμῶντας Τούρκους. Ὑπέροχος δ' ἀληθῶς καὶ τραγικῶς ἥρωϊκὸς εἶνε καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐβροήθουν τοὺς μαχομένους ὃ τε ἠγούμενος τῆς μονῆς Κοσμᾶς Θεοχάρης καὶ οἱ ἱερομόναχοι Παρθένιος, Ἀνατόλιος, Ἰωάσαφ, Κυπριανὸς καὶ Καλλίστρατος. Οὗτοι, ὡς μᾶς διηγεῖται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ὀ απόγονος τοῦ ὀπλαρχηγοῦ ἱστορικὸς Φραγκίστας,¹ «ἐν ἀκράτῳ ἐνθουσιασμῷ ὅτε μὲν ἔψαλλον μεγαλοφῶνως παρακλήσεις ἐν τῷ μέσῳ τῶν κρουομένων κωδῶνων, ὅτε δὲ λαμβάνοντες τὰ ὄπλα ἐμάχοντο μεταξὺ τῶν ὀπλιτῶν». Καὶ οὕτω ἡ νύξ τῆς 25^{ης} Μαΐου παρήλθεν ἄνευ ἀποτελέσματος διὰ τοὺς Τούρκους. Ἐπειδὴ δὲ καὶ κατὰ τὴν ἐπομένην αἱ κατὰ μέτωπον ἔφοδοι τῶν ἐπιτιθεμένων ἀπέβαινον ἄκαρποι, ἀπεφάσισαν οἱ Τούρκοι τὴν νύκτα τῆς 26^{ης} νὰ ἀνατινάξωσιν εἰς τὸν ἀέρα τὸν προμαχῶνα μετὰ τῶν ἐπ' αὐτοῦ ὑπερασπιστῶν. Ἠρχισαν λοιπὸν δραστηρίως ὀρύσσοντες τὸν σχετικὸν ὑπόνομον ἀλλ' ἐπροδόθη τὸ σχέδιόν των τοῦτο εἰς τοὺς Ἑλληνας ὑπὸ Ἀλβανοῦ τινος πλησιάσαντος ἀπαρατηρήτου εἰς τὸ τεῖχος τῆς μονῆς. Συμβουλίου δὲ τότε γενομένου μεταξὺ μοναχῶν καὶ ὀπλιτῶν ἀπεφασίσθη ἡ ἐγκατάλειψις τῆς μονῆς καὶ ἡ διὰ μέσου τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου ἐξοδος, ἣτις καὶ ἐπραγματοποιήθη περὶ τὰ μεσάνυκτα, διεληθόντων τῶν πολιορκουμένων ξιφῆρων καὶ ὑπὸ χάλαζαν σφαιρῶν διὰ μέσου τῶν ἐχθρικῶν τάξεων μὲ ἀπώλειαν τριῶν μόνων νεκρῶν καὶ ἑπτὰ τραυματιῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ ὀπλαρχηγὸς Φραγκίστας.

¹ Ἑλλην. Ἱστορία, Ἀθῆναι 1892 Τόμος Β' σελ. 144.

Μετὰ δὲ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ἑλλήνων οἱ Τοῦρκοι εἰσελθόντες εἰς τὴν μονὴν καὶ πνέοντες ἐκδίκησιν δι' ἃς εἶχον ὑποστῆ βαρείας ἀπωλείας κατηδάφισαν μὲν μετὰ λύσσης τὸν περίβολον καὶ τὰ κελλία τῆς μονῆς τὸν δὲ πανάρχαιον ναὸν αὐτῆς ἀνετίναξαν διὰ πυρίτιδος εἰς τὸν ἀέρα, περισωθέντος ὡς ἐκ θαύματος τμήματός τινος μόνον τοῦ νάρθηκος.

Ἄμα δὲ τῇ εὐτυχεῖ ἐκβάσει τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἡμῶν ἀγῶνος οἱ περισωθέντες πατέρες τῆς μονῆς, οἵτινες φεύγοντες εἶχον διαπεραιωθῆ εἰς Πελοπόννησον συμπαραλαβόντες πᾶν ὅ,τι κινητὸν τιμαλφὲς ὑπῆρχεν ἐν τῇ μονῇ, ἐπέστρεψαν καὶ πάλιν εἰς τὸ μοναστήριόν των καὶ ἤρχισαν ἀνοικοδομοῦντες τὰ καταστραφέντα κτίρια ἤτοι τὰ κελλία καὶ ἐν μέρει τὸν ναόν, οὗτινος ἡ τελεία ἀποπεράτωσις συνετελέσθη τῇ ἀρωγῇ τοῦ πρώτου τῆς Ἑλλάδος Κυβερνήτου Ἰωάννου Καποδίστρια παρασχόντος πρὸς τοῦτο τρισχιλίους φοίνικας. Ταύτην δὲ τοῦ ναοῦ τὴν ἀνοικοδόμησιν, γενομένην διὰ κανονικῶν πελεκητῶν ἀββεστολίθων τὸ 1831, ἀπαθανατίζει ἀπείριτος ἐπιγραφὴ ἐντετειχισμένη ἐξωτερικῶς ὑπερθεῖν τοῦ παραθύρου τοῦ ἱεροῦ καὶ λέγουσα:

*Νέος κτιοῦ ηπιρσιν τις θίας
τάφτις μονις ο κιβερνίτις Ιοάνις Α
ντιονίου Καποδίστριας. Ηνε ις αφτί-
ν τι μονιν ιερομοναχι ονομαζω-
μενι Κοσμας, Παρθενιος, Ἀνατο-
λιος, Χρισανθος, Καλιοστρατος
η σοφι ηπερετες ετος 1831*

Καὶ ταῦτα μὲν ὅσον ἀφορᾷ τὴν δρᾶσιν τῆς Βαρνάκοβας κατὰ τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν κτίσιν τῆς νέας ἐκκλησίας, ἧς τὴν σημερινὴν ὄψιν παρέχει ἡ ὀπισθεν εἰκὼν 2.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἱστορίαν τῆς παλαιᾶς μονῆς, ταύτην θὰ προσπαθήσωμεν νὰ διαγράψωμεν δι' ὀλίγων στηριζόμενοι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπὶ σωζομένων ἐν τῇ μονῇ ἐπιγραφῶν καὶ ἐγγράφων, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐπὶ βοηθητικῶν τινῶν μαρτυριῶν· θὰ ἐξετάσωμεν δ' ἔπειτα — τοῦθ' ὅπερ εἶνε καὶ ὁ κύριος σκοπὸς τῆς παρούσης μελέτης — τὰ λείψανα τέχνης τοῦ παλαιοῦ ναοῦ, ἅτινα παρ' οἰδενὸς ἐμελετήθησαν μέχρι σήμερον. Εἶνε δ' ὄντως παράδοξον, ὅτι τὴν παναρχαίαν ταύτην μονὴν δὲν ἤξιωσαν ἐπισκέψεως οἱ πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως περιηγηταὶ καὶ ἀρχαιολόγοι, ἐξαιρέσει τοῦ δαιμονίου Leake¹, ὅστις ὅμως καὶ αὐτὸς ἐπεσκέφθη μὲν τὴν Βαρνάκοβαν τὸ 1806 ἤτοι πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ παλαιοῦ ναοῦ ἀλλ' οὐδὲν ἄλλο περὶ αὐτῆς ἐσημείωσεν εἰμὴ μόνον, ὅτι δυσκόλως κατώρθωσε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ μοναστήριον λόγῳ τῆς μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου

¹ Travels in Northern Greece, London 1835 II 604.

ἀφίξεώς του. Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ἀρχαιολόγων βέβαιον εἶνε ὅτι ἐπεσκέφθησαν τὴν μονὴν ὁ Ross, ὁ Lolling¹, ὁ Σάθας² καὶ τέλος ὁ Λαμπάκης, ὅστις ἄγνωστον διὰ τίνα λόγον δὲν ἐμνημόνευσε τὴν ἐπίσκεψίν του ταύτην ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Χριστ. Ἐταιρείας, μανθάνομεν δ' αὐτὴν μόνον ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν φωτογραφιῶν τῆς Χριστ. Ἐταιρείας, ἐν τῷ

Εἰκὼν 2.—Ὅπισς τοῦ νεωτέρου ναοῦ.

ὁποῖω 4 φωτογραφίαι, αἱ ὑπ' ἀριθ. 4179-4182, φέρονται ὡς προερχόμεναι ἐκ τῆς μονῆς Βαρνάκοβας³.

Ἄς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν ἔρευναν τῶν περὶ τοῦ παλαιοῦ ναοῦ εἰδήσεων.

Τὰ τῆς κτίσεως τοῦ πρώτου ναοῦ τῆς Βαρνάκοβας μανθάνομεν ἐξ ἐπιγραφῆς ἄριστα καὶ δὴ καὶ κατὰ χώραν διατηρηθείσης, ἐντετειχισμένης δηλ. ὑπὲρ τὴν θύραν, δι' ἧς ὁ ἔξωνάρθηξ συγκοινωνεῖ πρὸς τὸν κύριον ναὸν ἦτοι κατὰ τὸ τμήμα ἐκεῖνο τοῦ ναοῦ, ὅπερ μόνον διέφυγε τὴν ἐκ τῆς ἀνατινάξεως καταστροφὴν. Ἡ ἐπιγραφή ἀπαρτιζομένη ἐκ τεσσάρων στίχων, εἶνε γεγραμμένη δι' ὠραίων γραμμάτων τοῦ IB' αἰῶνος καὶ ἔχει ὄλικόν μὲν μῆκος 1.52 μ. ὕψος δὲ 0.22. Ἐδημοσιεύθη δὲ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Graecarum τόμῳ Δ' σ. 337 ὑπ' ἀριθ. 8730, βραδύτερον δέ, ἀλλ' ἐσφαλμένως ὑπὸ τοῦ ἄλλοτε νομομηχανικοῦ Σολωμοῦ⁴ καὶ τέλος διωρθωμένη ὑπὸ τοῦ Σπ. Λάμπρου⁵,

¹ Griechenland σελ. CCCLXIII.

² Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς Ἀθήνησιν 1869, 420 σημ. 2.

³ Δελτίον Χριστ. Ἐταιρείας Η', 1910 σελ. 10.

⁴ Παρνασσός Α' (1887) σ. 685, Ἐστία 1877 σ. 684.

⁵ Ν. Ἑλληνομνήμων ς' σ. 388.

ὑπὸ τούτου δ' ὅμως οὐχὶ δι' ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ λίθου ἀναγνώσεως ἀλλ' ἐξ ἀντιβολῆς τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Corpus πρὸς μεταγραφὴν τῆς ἐπιγραφῆς εὐρισκομένην ἐν σημειώματι μεταγενεστέρου τινὸς ἐγγράφου τοῦ ἀρχείου τῆς Μονῆς. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ μετὰ τὰς διορθώσεις τοῦ Λάμπρου παρέμειναν ἀνακριβεῖαι τινες, ὧν μία ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐν τέλει χρονολογίαν ἣτις εἶνε ,σχνζ' καὶ οὐχὶ ,σχνς'. Ἴδου πῶς ἔχει τὸ ἀκριβὲς κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς κατ' ἐμὴν ἐπιτόπιον ἀνάγνωσιν, ἐν ἧ αἱ ἀπὸ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Λάμπρου διαφοραὶ ἐσημειώθησαν διὰ στοιχείων παχυτέρων:

Δεδόμητε τῇ τοῦ Θεοῦ συνεργίᾳ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς τῆς | ὑπεραγίας Θεοτόκου παρὰ τοῦ ὀσιωτάτου μοναχοῦ κυροῦ Ἀρσενίου ἐπὶ Κοσμᾶ τοῦ Ἁγιοτάτου | Πατριάρχου ἔτους ςφπε' ὁ δὲ β' ναὸς διὰ τοῦ μοναχοῦ κυροῦ Ἰωάννου βασιλεύοντος κυροῦ Μανου | ἦλ τοῦ Πορφυρογενίτου ἐπὶ Νικολάου τοῦ ἁγιοτάτου Πατριάρχου ἔτους ,σχνζ' ἰνδ. ια.¹

Ἐκ τῆς ὡς ἄνω λοιπὸν ἐπιγραφῆς μανθάνομεν, ὅτι ὁ πρῶτος ναὸς τῆς μονῆς ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ἀρσενίου τὸ ἔτος 1077 μ.Χ. καὶ ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἐβδομήκοντα καὶ ἐν ἔτη ὑστερώτερον ἤτοι τὸ 1148 ἀνακατεσκευάσθη ἢ ἐμεγεθύνθη διὰ τοῦ μοναχοῦ Ἰωάννου ἐπὶ τοῦ Ἀυτοκράτορος Μανουὴλ Κομνηνοῦ τοῦ Πορφυρογεννήτου.²

Πλὴν ὅμως τῶν δύο τούτων χρονολογιῶν, ἃς μᾶς παρέχει ἡ ὡς ἄνω ἐπιγραφή ἔχομεν καὶ τινὰς ἄλλας ἀφορώσας εἰς τελειοποιήσεις, μετατροπὰς ἢ προσθήκας ἐπενεχθείσας εἰς τὸν ἀρχικὸν ναόν, οὔτινος ἢ τε ἀνέγερσις καὶ ἢ ζωγράφησις ἐξετελοῦντο, φαίνεται, κατὰ τμήματα. Τὰς πληροφορίας δὲ ταύτας δὲν ἀρνούμεθα δυστυχῶς πλέον ἐκ συγχρόνου περίπου πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων τούτων πηγῆς ἀλλ' ἐξ ἄλλης πολὺ μεταγενεστέρας ἤτοι ἐκ σημειώματός τινος γραφέντος κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα, ἀντιγράφοντος δὲ πιθανώτατα ἀπόσπασμα τοῦ κώδικος τῆς παλαιᾶς μονῆς καὶ δημοσιευθέντος ὑπὸ τοῦ Σπ. Λάμπρου.³ Ἐκ τοῦ

¹ Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἰνδικτιῶνα αὕτη ρητῶς σημειοῦται ἰα' προσαρμόζεται δὲ ὄχι μόνον πρὸς τὸ ἔτος 6656, ὅπερ ἔθεσεν ὁ Λάμπρος, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ 6657, ὅπερ πράγματι ἀναγράφεται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, προκειμένου περὶ τῶν 4 τελευταίων μηνῶν τοῦ ἔτους ὅποτε ἀντὶ τοῦ 5508 πρέπει ν' ἀφαιρεθῇ τὸ 5509 ὅρα Thompson Ἐγχειρ. Ἑλλην. καὶ Λατίν. Παλαιογραφίας, Μετάφρασις Σπ. Λάμπρου ἐν Ἀθήναις 1903, σελ. 433.

² Νέος Ἑλληνομνήμων Γ' σελ. 382 ἐ.

³ Ὅπως πεπλανημένως ἐσχέτισεν ὁ Λάμπρος (Ν. Ἑλληνομνήμων ΙΒ' σ. 445 ἐ.) πρὸς τὴν μονὴν Βαρνάκοβας καὶ ἄλλην τινὰ ἐπιγραφὴν, εὐρεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Σωτηριάδου παρὰ τὸν ποταμὸν Μόρνον, ὑπὸ τὸ χωρίον Λούτσοβον, ἐντὸς τῶν ἐρειπίων ἐκκλησίας ἐπικαλουμένης Ἱερᾶς Μονῆς (Ἐπετηρίς Φιλ. Συλλόγου Παρνασσοῦ 1914 σελ. 208 ἐ.). Ἴδου πῶς ἔχει τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης: *Δεδόμηται τῇ τοῦ Θεοῦ βοηθείᾳ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς οὗτος τῆς*

σημειώματος λοιπὸν τούτου, εἰς ὃ εἶνε προσηρημένη καὶ ἰταλικὴ μετάφρασις ἑτέρου ἀποσπάσματος τοῦ κώδικος μανθάνομεν τὰ ἑξῆς: α') ὅτι ὁ ἔσω ναὸς μετὰ τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου ἐξωγραφῆθη ὑπὸ τοῦ ὀσιωτάτου Ἀρσενίου, πατριαρχεύοντος Νικολάου τοῦ Γ' τοῦ Γραμματικοῦ ἦτοι ἑνδεκα ἕως τριάκοντα ὀκτὼ ἔτη μετὰ τὴν κτίσιν τοῦ ναοῦ, δεδομένου ὅτι ὁ Νικόλαος ἐπατριάρχευσε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1084 καὶ 1111 μ.Χ. β') ὅτι ὁ ἔσωνάρθηξ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων καὶ ἐξωγραφῆθη ἐπὶ τοῦ βασιλέως Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ τῷ 1151, πατριαρχεύοντος Νικολάου Δ' τοῦ Μουζάλωνος (1147-1151) ἦτοι 3 ἔτη μετὰ τὴν κτίσιν τοῦ δευτέρου ναοῦ καὶ τέλος γ') ὅτι τῷ 1229 ἢ 1230 πατριαρχεύοντος τοῦ Γερμανοῦ Β' (1226-1240) καὶ καθηγουμένου τῆς μονῆς τοῦ Τιμοθέου ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων καὶ ἐξωγραφῆθη παρὰ τοῦ δεσπότη Κωνσταντίνου τοῦ Δούκα βασιλεύοντος δὲ τῆς Ἠπείρου Θεοδώρου τοῦ Δούκα, ὁ ἔσωνάρθηξ τῆς ἐκκλησίας.

Κατὰ τ' ἀνωτέρω λοιπὸν ὁ παλαιὸς ναὸς συνίστατο ἐκ τριῶν μερῶν, τοῦ κυρίως δηλονότι ναοῦ, ἑνὸς ἔσωνάρθηκος καὶ ἑνὸς ἔξωνάρθηκος.

Περὶ δὲ τῆς ἐν γένει σημασίας τῆς μονῆς καὶ δὴ τῆς ἀκινήτου αὐτῆς περιουσίας πληροφορεῖ ἡμᾶς ἄλλο, μεταγενέστερον καὶ αὐτὸ ἐγγραφον, ὃπερ, ὡς λέγει αὐτὸ τοῦτο ἐν ἀρχῇ, εἶνε «μετάγραψις εὐγαλμένη ἀπὸ ταῖς κολώναις¹ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς ἐπονο-

ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου παρὰ τοῦ μοναστοῦ καὶ μητροπολίτου Μύρωνος ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ κυροῦ Ἀλεξίου καὶ μεγάλου βασιλέως Ρωμαίων τοῦ Κομνηνοῦ, οἰκουμενικοῦ δὲ πατριαρχου κυροῦ Γεωργίου . . . . . μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ἰνδ. β' ἔτους ,ςψζ'». Ἡ πλάνη τοῦ Λάμπρου προῆλθε καθ' ἡμᾶς ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς ὁμοιότητος, ἣν ἔχει ἐν ἀρχῇ ἡ διατύπωσις τῆς ἐξ Ἱερᾶς Μονῆς ἐπιγραφῆς πρὸς τὴν κτιτορικὴν τῆς Βαρνάκοβας, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι καὶ ἡ νέα ἐπιγραφή ἀναφέρεται, ὡς ἡ παλαιά, εἰς ναὸν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου. Ὅτι δὲ πράγματι ἡ ἐξ Ἱερᾶς Μονῆς ἐπιγραφή εἶνε ἀσχετος πρὸς τὴν Βαρνάκοβαν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἀσφαλῶς ἐκ τῶν ἑξῆς δύο λόγων: 1ον Διότι ἡ ἐξ Ἱερᾶς Μονῆς ἐπιγραφή οὕσα μεταγενεστέρα (1198) τῆς κτίσεως τοῦ τε πρώτου (1077) καὶ τοῦ δευτέρου (1148) ναοῦ, οὐς ἀναφέρει ἡ κτιτορικὴ τῆς Βαρνάκοβας, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ λέγη, ὅτι ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου ἀνηγέρθη «ἐκ τοῦ μὴ ὄντος», παρὰ τοὺς βεβιασμένους συνδυασμούς, οὓς ἐπιχειρεῖ πρὸς συμβιβασμὸν τῶν πραγμάτων ὁ Σ. Λάμπρος (ἔ. ἀ. σ. 448). 2ον Διότι ἡ δευτέρα ἐπιγραφή εὐρέθη εἰς ἰκανῶν ὥρων ἀπὸ τῆς Βαρνάκοβας ἀπόστασιν καὶ δὴ οὐχὶ ἐν κοινῇ τινι οἰκοδομῇ ἐντετειχισμένη ἀλλ' ἐν τοῖς ἔρειπίοις παλαιᾶς μονῆς. Διὰ ταῦτα πολὺ φυσικώτερον εἶνε νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ ἐπιγραφή τῆς Ἱερᾶς Μονῆς, οὐδαμῶς ἀναφερομένη εἰς τὴν Βαρνάκοβαν, εἶνε ἡ κτιτορικὴ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τιμωμένης καὶ αὐτῆς εἰς μνήμην τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν περὶ τὴν διατύπωσιν τῆς ἀρχῆς ἀμφοτέρων τῶν ἐπιγραφῶν ὁμοιότητα, αὕτη ἐξηγεῖται εὐκόλως διὰ τῆς παραδοχῆς, ὅτι ὁ συντάκτης τῆς μεταγενεστέρας ἐπιγραφῆς ἐμιμήθη τὴν διατύπωσιν τῆς κτιτορικῆς τῆς Βαρνάκοβας, ἣς πιθανώτατα ἡ Ἱερὰ Μονὴ ἐτύγγανε μετόχιον.

¹ Πολὺ συχνὰ ἀπαντῶσιν ἐν βυζαντινοῖς ναοῖς ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τῶν κίωνων ἀνα-

μαζομένης Βαρνάκοβας, πλησίον τῆς πόλεως Ναυπάκτου». Κατὰ πόσον δὲ ἡ «μετάγραφισ» αὕτη εἶνε πιστὴ δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν σήμερον· διότι αἱ ἐπιγραφαί, ὡς τὸ ἔγγραφο λέγει ὅτι ἀντιγράφει, κατεστράφησαν μετὰ τῶν κιόνων τοῦ παλαιοῦ ναοῦ, ἐφ' ὧν ἦσαν χαραγμένα, κατὰ δὲ τὴν μετασκευὴν τοῦ 1831 οἱ κορμοὶ τῶν παλαιῶν κιόνων ἀντικατεστάθησαν διὰ νέων.

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔγγραφο ἐδημοσιεύθη κατ' ἀρχὰς μὲν (1845) ὑπὸ τοῦ Buchon¹ κατ' ἀπόγραφο ληφθὲν ὑπὸ τοῦ Ross, βραδύτερον δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Κ. Σάθα².

Κατὰ τὸ ἐν λόγῳ σημείωμα ἡ μονὴ Βαρνάκοβας ἢ Βερνικόβου εἰς τοιαύτην ἔφθασεν ἀκμὴν κατὰ τὸν ΙΒ' κυρίως αἰῶνα, ὥστε τὸ 1194³ νὰ ἀριθμῆ 96 ἱερομονάχους καὶ ἱεροδιακόνους καὶ νὰ κέκτηται ἀπέραντον κτηματικὴν περιουσίαν. Ἔτι δὲ μείζων ἀποβαίνει ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰς τὴν μονὴν ὑπαγομένων μοναχῶν ἀν' ἀβή τις ὑπ' ὄψει καὶ τὰ πολλὰ αὐτῆς μετόχια, ὧν ἄλλα μὲν διατηροῦνται εἰσέτι, ἄλλων δὲ τὰ ὀνόματα μανθάνομεν ἐκ τῶν μνημονευθέντων δύο σημειωμάτων. Ἡ ἴδρυσις δὲ τῶν μετοχιῶν τούτων κατεσπαρμένων δίκην σκοπιῶν ἀνὰ τὴν ἕκτασιν τῶν ἀμπελώνων καὶ ἐλαιῶνων τῆς μονῆς ἦτο ἀναγκαία διὰ τε τὴν καλλιέργειαν καὶ διὰ τὴν ἐπιστασίαν τῶν ἐκτεταμένων κτημάτων, ἅτινα, ὡς μᾶς περιγράφει τὸ 2^{ον} σημείωμα ἐξετείνοντο ἀπὸ τῆς μονῆς ἢ μᾶλλον ὑψηλότερον αὐτῆς ἀπὸ τινος γεφύρας τοῦ ποταμοῦ Μόρνου, ὅστις ἐχρησίμευεν ὡς τὸ δυτικὸν τῆς περιοχῆς αὐτῆς ὄριον, φθάνοντα «ἕως τὸ ἄκρον τῆς θαλάσσης καὶ ἕως τὸ παλαιοκλήσι τοῦ ὀνομαζομένου Ἁγ. Νικολάου, μὲ ὄλον τὸν λόγγον». Ὅλη δ' ἡ ἕκτασις αὕτη ἀφιερῶθη εἰς τὴν μονὴν παρὰ τοῦ βασιλέως Μανουὴλ τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅστις καὶ ἔκτισεν ἐν αὐτῇ τῷ 1152 τρία μετόχια: τὸ λεγόμενον Κοιμητήριον τῆς Θεοτόκου, τὸν Ἅγιον Νικόλαον καὶ τὸν παρὰ τὸν Μόρνον Ἅγιον Ἀθανάσιον. Ὅλιγῳ δὲ πρότερον εἶχεν ἀφιερῶθῃ εἰς τὴν Βαρνάκοβαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου ΙΙ Κομνηνοῦ (1118-1143) καὶ τὸ εἰς τὸ ἄκρον τοῦ λόγγου κείμενον Νεόκαστρον μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ κειμένου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀρσενᾶ καὶ ἐτέρου ἀνωλύμου μετοχίου κειμένου «εἰς τὴν Πέτραν τὴν

γράφουσαι τὴν ἀκίνητον περιουσίαν τοῦ ναοῦ ἢ τῆς μονῆς ὡς π.χ. ἐν τῷ ἐν Μιστρᾶ ναῷ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (Ζησίου Σύμμικτα Ἀθήνησιν 1892 σελ. 24, Millet BCH. XXIII 1899, 122.

¹ Recherches historiques sur la principauté française de Morée 1845 σελίς LXXXV.

² Χρονικὸν Γαλαξειδίου 1865 σελ. 42. Εἰρήσθω δ' ἐνταῦθα ὅτι ἐκ παραδρομῆς βεβαίως ὁ Σάθας ἀναφέρει ὅτι ἡ Βαρνάκοβα κεῖται πρὸς νότον τῆς Ναυπάκτου ἐν ᾧ πράγματι εὐρίσκεται πρὸς τὰ ΒΑ αὐτῆς.

³ Ἐν τῷ ἔγγραφῳ ἀναγράφεται τὸ ἔτος 6702 ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ὅπερ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ 1194 μ.Χ. καὶ οὐχὶ πρὸς τὸ 1212, ὡς κακῶς ὑπελόγησεν ὁ ἀντιγράφας. Ὅρα Σάθαν ἐν Χρονικ. Γαλαξειδίου σελ. 43.

υπέξωθεν» τῆς Ναυπάκτου καὶ ἔχοντος ἐν τῇ περιοχῇ του 670 ἐλαιό-
δενδρα μετὰ τοῦ σχετικοῦ ἐλαιοτριβείου¹.

Οὐ μόνον δ' ἐν τῇ Στερεῇ Ἑλλάδι ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀπέναντι ἀκτῇ
τῆς Πελοποννήσου ἀπέκτησεν ἡ Βαρνάκοβα ἀργότερον ἀκίνητον περιου-
σίαν. Ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ αὐτοῦ σημειώματος τρεῖς ἐκκλησίαι, αἱ
τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου καὶ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτό-
κου πλησίον ἀλλήλων κείμεναι καὶ ὀνοματίσασαι ἕξ αὐτῶν τὴν κατὰ
Φραντζῆν² «ἔξωθι τῶν Πατρηνῶν ἀμπελώνων» εὕρισκομένην θέσιν τρεῖς
ἐκκλησίαι, κτίσματα δὲ τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου ἀνεγερθέντα τὸ
ἕνατον ἔτος τῆς βασιλείας του ἦτοι τὸ 1291 εἶχον ἀφιερωθῆ ὑπ' αὐτοῦ
εἰς τὴν ἐπὶ τῶν ὁρέων τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς μονήν.

Ἐν γένει δ' ἡ μονὴ τῆς Βαρνάκοβας ἐτύγγανε μεγάλου σεβασμοῦ
καὶ ὑποστηρίξεως παρὰ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, οἵτινες πολλὰ
εἶχον παράσχει εἰς αὐτὴν προστατευτικὰ χρυσόβουλλα καὶ εἶχον ὀρκισθῆ
«τὸ μηδεὶς τῶν μεταγενεστέρων αὐθεντῶν τε καὶ βασιλέων ἐνοχλῆσαι
τίποτε τὸ μοναστήριον».

Οὐχ' ἦττον δὲ τῶν αὐτοκρατόρων ἐτίμησαν τὴν μονήν καὶ οἱ Δε-
σπότες τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Μεγαλοβλαχίας εἰς οὓς τοπικῶς τε καὶ
ἐκκλησιαστικῶς ὑπήχθη ἡ Βαρνάκοβα ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Μιχαὴλ Α' Δούκας
υπέταξε πάσας τὰς ἀπὸ Ναυπάκτου μέχρις Ἰωαννίνων χώρας τῆς Δυτικῆς
Ἑλλάδος³. Ἀπόδειξις δὲ τῆς εὐνοίας τῶν δεσποτῶν τούτων εἶνε ἀφ' ἑνὸς
μὲν ἡ ὑπὸ τοῦ δεσπότη Κωνσταντίνου τοῦ Δούκα ἀνέγερσις καὶ ζωγρά-
φησις τοῦ ἔξωνάρθηκος τοῦ ναοῦ, περὶ ἧς ἀνωτέρω εἴπομεν, ἀφ' ἑτέρου
δ' ἡ ἐν τῇ μονῇ ὑπαρξίς ἐπιγραφῶν τινῶν μνημονευουσῶν τοὺς Κομνη-
νοδούκας, περὶ ὧν θέλομεν διαλάβει μετ' ὀλίγον.

Πρὸς τὸ παρὸν καὶ ἵνα ἐξαντλήσωμεν τὰς ὑπὸ τῶν δύο σημειω-
μάτων παρεχομένας πληροφορίας ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἐν
ἀμφοτέροις τοῖς σημειώμασι ἀναφέρεται, ὅτι ἐν τῷ ναῷ τῆς μονῆς Βερ-
νικόβου ὑπάρχουσιν ἀριστερᾷ μὲν τῆς εἰσόδου ὁ τάφος τοῦ αὐτοκράτο-
ρος Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, ὅστις διὰ τοῦ θείου καὶ ἀγγελικοῦ σχήμα-
τος μετωνομάσθη εἰς Ἀκάκιον, δεξιᾷ δὲ τῆς αὐτῆς εἰσόδου καὶ ἀντικρῶ
τῆς τοῦ Ἀλεξίου ἡ λάρναξ ἐν ἧ εἶνε τεθαμμένος ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ
ὁ Πορφυρογέννητος.

Ἐπὶ τῇ βιάσει τῶν πληροφοριῶν τούτων ὁ κατὰ τὸ 1877 ἐπισκε-
φθεὶς τὴν μονὴν πρῶην νομομηχανικὸς Ν. Σολωμὸς ἐρευνήσας ἐν τῷ
ναῷ ἀνεκάλυψεν ὑπὸ τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν μέρος τοῦ μαρμαρίνου
δαπέδου «τάφους κατειργασμένους καὶ κεχρισμένους, πλὴν ὄλως κενούς». Κατὰ τὴν
γνώμην του δὲ οἱ τάφοι οὗτοι εἶνε προφανῶς οἱ μνημο-

¹ Buchon, Recherches historiques σελ. LXXXV.

² Γ. Φραντζῆς, ἔκδ. Βόννης 186, 8.

³ Ἀκροπολίτης ἔκδ. Heisenberg, Leipzig 1918 σελ. 14, 4.

νεύομενοι ἐν τῷ ἐγγράφῳ τάφοι, οἵτινες ἀνοιχθέντες ποτὲ ἐσυλήθησαν, ἀφαιρεθεισῶν τῶν λαρνάκων¹. Ἐκ τούτων γίνεται φανερόν, ὅτι ὑπάρχουσι πράγματι τάφοι ἐν τῷ ναῷ τῆς Βαρνάκοβας εἰς τὰς ὑπὸ τῶν ἐγγράφων μνημονευόμενας θέσεις· ὅτι ὅμως οἱ τάφοι οὗτοι δὲν ἦσαν οἱ τῶν αὐτοκρατόρων Ἀλεξίου καὶ Μανουὴλ τῶν Κομνηνῶν, ὡς ὑπεστήριξεν ὁ Σολωμός, ἀπέδειξεν ἀναμφισβητήτως ὁ Λάμπρος² στηριχθεὶς ἐπὶ μαρτυριῶν βυζαντινῶν χρονογράφων ρητῶς ἀναφερόντων, ὅτι ὁ μὲν Ἀλέξιος I ὁ Κομνηνὸς ἀποθανὼν τῇ 15 Αὐγούστου 1118 ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐτάφη τὴν ὑστεραίαν ἐν τῇ κατὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν μονῇ τοῦ Φιλανθρώπου³, ὁ δὲ Μανουὴλ ἐν τῇ κατὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν μονῇ τοῦ Παντοκράτορος⁴.

Εἶνε λοιπὸν ἡ περὶ ταφῆς τῶν αὐτοκρατόρων ἐν τῇ μονῇ πληροφορία μῦθος προελθὼν, κατὰ Λάμπρον, «ἐκ πλάνης ἢ χάριν ἐπιδείξεως μείζονος δόξης τῆς μονῆς». «Συμβαίνει δ' ἴσως ἐπὶ τοῦ προκειμένου», ἔξακολουθεῖ ὁ Λάμπρος, ὅτι καὶ ἐν τῇ μονῇ τῆς Παμμακαρίστου, ὅπου πιθανῶς ἦτο τεθαμμένος, οὐχὶ μὲν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος ὁ Α' ἢ Β' ἀλλὰ τις μεταγενέστερος Ἀλέξιος, ἀνήκων εἰς τὸν αὐτὸν οἶκον τῶν Κομνηνῶν. Ὅμοίως ἐν τῇ μονῇ Βαρνάκοβας δὲν εἶνε ἀπίθανον νὰ ἦσαν τεθαμμένοι Ἀλέξιος τις καὶ Μανουὴλ Κομνηνοί, οὓς οἱ μοναχοὶ συνέχυσαν πρὸς τοὺς ὁμωνύμους αὐτοκράτορας, ἅτε συνδεομένους πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς». Ἡ εὐστοχος αὕτη εἰκασία τοῦ Λάμπρου ἐπιβεβαιοῦται νῦν καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων. Ὅντως κατὰ τὴν εἰς τὴν μονὴν ἐπίσκεψιν μου (1919) ἀνεῦρον μεταξὺ τῶν γλυπτῶν τεμαχίων, ἅτινα συνέλεξα καὶ τινὰς ἐνεπιγράφους λίθους. Ἐκ τούτων δύο μὲν ἔχουσι τὴν γνωστὴν μορφήν λοξοτμήτου ἐπιστέψεως ὕψους 0.115, τρεῖς δὲ πάλιν ἄλλοι εἶνε τμήματα πλακῶν ἐπιπέδων. Ἐκ μιᾶς δ' ἐγκοπῆς ἦν φέρουσι κατὰ τὸ ὀπίσθιον αὐτῶν μέρος τὰ λοξότμητα τεμάχια (Εἰκ. 3) γίνεται δῆλον ὅτι ταῦτα, τοποθετούμενα ὀριζοντίως, προσηρμόζοντο πρὸς ἄλλα κατακόρυφα καὶ δὴ πιθανώτατα πρὸς ὀρθὰς πλάκας, καθ' ὃν τρόπον σχηματίζεται ἡ παρεῖα μιᾶς μαρμαρίνης λάρνακος. Ἐχομεν λοιπὸν ἀναμφιβόλως ἐν τοῖς σωζομένοις τεμαχίοις τμήματα τῶν δύο λαρνάκων αἵτινες θὰ ἔκειντο οὐχὶ ἐντὸς τῶν τάφων, οὓς εἶδεν ὁ Σολωμός, ἀλλ' ὑπεράνω αὐτῶν ἦτοι ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου δαπέδου, ἀκριβῶς ὡς καὶ ἐν τῷ ἐν Ἄρτῃ ναῷ τῆς μονῆς τῶν Βλαχερνῶν.

Ἄς ἴδωμεν ἤδη καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ἐπιγραφῶν τούτων. Καὶ δὴ πρῶτον τῶν ἐπὶ τῶν λοξοτμήτων λίθων, αἵτινες συμφώνως πρὸς τὴν

¹ Παρνασσὸς Α' σελ. 687. Ἔστια 1877 σελ. 685.

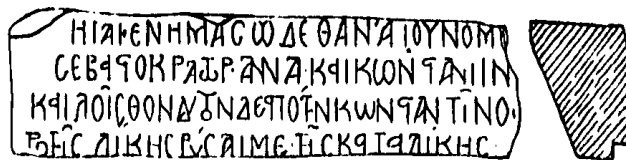
² Ν. Ἑλληνομνήμων ζ' σελ. 391.

³ Ὅρα Νικήταν Χωνιάτην, ἔκδ. Βόννης 12, 16 καὶ τὰς λοιπὰς παρὰ Λάμπρον ἔ. ἀ. παραπομπάς.

⁴ Εὐφραιμίου στ. 4830-34. Γ. Φραντζῆς ἔκδ. Βόννης σελ. 289, 5.

κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ἐπικρατήσασαν συνήθειαν εἶνε συντεταγμένοι εἰς λαμβικούς τριμέτρους.

Εἰκὼν 3.

Ἡ πρώτη ἢ καὶ ἀριώτερον διατηρηθεῖσα (Εἰκ. 3) λέγει:

*Ἦγαγεν ἡμᾶς ᾧδε θανάτου νόμος]
 Σεβαστοκράτωρ Ἄννα καὶ Κωνσταντῖνος]
 Καὶ λοῖσθον δ' αὐτὸν δεσπότην Κωνσταντῖνον
 [Πρὸ τῆς δίκης ρύσαι με τῆς καταδίκης.*

Ὁ πρῶτος στίχος ὑποδηλοῖ σαφῶς τὸν ἐπιτύμβιον τῆς ἐπιγραφῆς χαρακτηριστῆρα. Ἄλλ' ἐν τῷ δευτέρῳ στίχῳ περιέργως ἀπὸ τῆς αἰτιατικῆς ἢ σύνταξης μεταβαίνει εἰς τὴν ὀνομαστικήν, ἐπανερχομένη καὶ πάλιν εἰς τὴν αἰτιατικήν ἐν τῷ τρίτῳ. Λόγῳ δὲ τῆς περὶ τὴν πτώσιν μεταβολῆς ταύτης — ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ ἐπιγραφή διεσώθη ἀκεραία — ἡ ἔννοια τῆς ἐπιγραφῆς χωλαίνει, παρὰ τὴν ἀπὸ μετρικῆς ἀπόψεως ἀριότητά της. Πρέπει διὰ τοῦτο νὰ παραδεχθῶμεν κατ' ἀνάγκην, ὅτι ἡ ἐπιγραφή συνεχίζετο καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἐν τῷ μὴ σωζομένῳ δὲ τούτῳ δεξιῷ τμήματι θ' ἀνεγράφετο πιθανῶς καὶ τὸ ἔλλειπον ὄνομα τοῦ σεβαστοκράτορος. Ὅπως δὴποτε ἐκ τῶν διατηρηθέντων στίχων μανθάνομεν, ὅτι ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ τάφῳ ἦσαν τεθαμένα τρία, στενῶς βεβαίως συγγενῆ πρόσωπα, ἦτοι α' εἰς ἀνώνυμος σεβαστοκράτωρ καὶ δύο ἄλλα ὀνομαζόμενα Ἄννα καὶ Κωνσταντῖνος. Ὁ δὲ ἐν τῷ γ' στίχῳ μνημονευόμενος δεσπότης Κωνσταντῖνος εἶνε βεβαίως αὐτὸς οὗτος ὁ ἐν τῷ β' στίχῳ μνημονευόμενος Κωνσταντῖνος, οὗτινος χάριν τοῦ μέτρου βεβαίως παρελείφθη νὰ τεθῆ ἐκεῖ ὁ τίτλος τοῦ δεσπότη. Ἐκ τῶν τριῶν δ' ἀνωτέρω προσώπων ὁ γ' στίχος μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι τελευταῖος ἀπέθανεν ὁ Κωνσταντῖνος. Ἐρωτᾶται ἤδη τίνα εἶνε τὰ ἐν τῇ μονῇ ἐντὸς ἰδιαιτέρων μαρμαρίνων λαρνάκων ταφέντα ὑψηλὰ πρόσωπα. Καὶ δὴ πρῶτον τίς ὁ ἀνώνυμος σεβαστοκράτωρ; Τὸν τίτλον τοῦτον — ὅστις εἶνε ὁ τρίτος κατὰ σειράν ἀξιώσεως μετὰ τὸν τοῦ βασιλέως καὶ τὸν τοῦ δεσπότη, ἀπονεμόμενος συνήθως ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν εἰς ἀδελφούς ἢ συγγενεῖς βασιλέων καὶ δεσποτῶν¹ — φέρουσιν ἐν τῷ γενεαλογικῷ πίνακι

¹ Du Cange Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis Lugduni MDCLXXXVIII στήλ. 1340.

τῶν δεσποτῶν Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας, ὃν κατήρτισεν ὁ Κ. Ηορτ¹ δύο ἄνδρες: α') ὁ Ἰωάννης «Κομνηνός» πατὴρ τῶν δεσποτῶν Μιχαὴλ Α', Θεοδώρου, Μανουὴλ καὶ Κωνσταντίνου καὶ τῆς πρὸς τὸν Παλατῖνον κόμισα τῆς Κεφαλληνίας Ματθαῖον Οὐσίπυ συζευχθείσης Ἄννης καὶ β') Ἰωάννης ὁ νόθος υἱὸς τοῦ δεσπότη τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β', πατὴρ δὲ τοῦ δουκὸς τῆς Νεοπατρίας Κωνσταντίνου, τοῦ συζευχθέντος τὴν Ἄνναν Εὐαγιόνισσαν.

Οἱ δύο οὗτοι κλάδοι πληροῦσιν, ὡς βλέπει τις τοὺς ὄρους τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς, ἀφ' οὗ ἕκαστος τούτων περιλαμβάνει ἓνα σεβαστοκράτορα πατέρα, Κωνσταντῖνον καὶ Ἄνναν. Ἐν τούτοις ἐκ τῶν δύο τούτων κλάδων ὁ δεύτερος ἀποκλείεται νὰ εἶνε ὁ διὰ τῆς ἐπιγραφῆς ὑποδεικνυόμενος διὰ τοὺς ἐξῆς δύο λόγους. Ὡς εἶδομεν, ἐν τῷ γ' στίχῳ τῆς ἐπιγραφῆς ρητῶς ἀναφέρεται, ὅτι τελευταῖος ἐκ τῆς τριάδος ἀπέθανεν ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος. Ἄλλ' ἐν τῷ πίνακι τοῦ Ηορτ¹ ἀναγράφεται, ὅτι ὁ τοῦ δευτέρου κλάδου Κωνσταντῖνος ἀπέθανε τὸ 1303, ἡ δὲ σύζυγος αὐτοῦ Ἄννα ἦτο ἀκόμη ἐν ζωῇ τὸ 1317, ὥστε δὲν ἀπέθανεν ἐκεῖνος τελευταῖος. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἡ ἐπιγραφή ὀνομάζει δεσπότην τὸν Κωνσταντῖνον, τοιοῦτος δὲ ἦτο πράγματι ὁ τοῦ α' κλάδου ἀπὸ τοῦ 1241 μέχρι τοῦ 1254 οὐχὶ ὅμως καὶ ὁ τοῦ δευτέρου, ὅστις ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ δουκὸς. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρεται εἰς τὸν πρῶτον τὸν καὶ ἀρχαιότερον κλάδον, ὡς ἄλλως τε θὰ ἠδύνατό τις νὰ συναγάγῃ καὶ μόνον ἐκ τῆς καὶ ἄλλοθεν μεμαρτυρημένης σχέσεως τοῦ δεσπότη Κωνσταντίνου τοῦ Λούκα πρὸς τὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου ἧς, ὡς εἶδομεν, εἶχεν ἐκ βάρθρων ἀνεγείρει καὶ ζωγραφίσει τὸν ἐξωνάρθηκα. Τούτων οὕτως ἐχόντων ἢ ἐν τῷ δ' στίχῳ τῆς ἐπιγραφῆς φράσις «πρὸ τῆς δίκης ρύσαι με τῆς καταδίκης» δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀπλῶς ὡς ἀόριστός τις εὐχὴ ὑπὲρ ἀφέσεως ἀμαρτιῶν τῶν ἐν τῷ τάφῳ προσώπων ἀλλ' ὡς εἰδικῶς γραφεῖσα χάριν τοῦ Κωνσταντίνου, οἶονεὶ ὑπαινιγμὸς τις διὰ τὴν τραχεῖαν συμπεριφορὰν, ἣν εἶχε πάλαι ἐπιδείξει ὁ Κωνσταντῖνος πρὸς τὸν μητροπολίτην Ναυπάκτου Ἰωάννην τὸν Ἀπόκαυκον, διαγωγὴν ἣν μανθάνομεν ἐξ ἐπιστολῆς ἀπευθυνθείσης ὑπὸ τοῦ Ἀποκαύκου πρὸς τὸν μητροπολίτην Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτον².

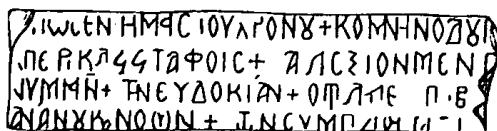
Ἡ δευτέρα ἐπὶ λοξοτήτου τεμαχίου ἐπιγραφή εἶνε δυστυχῶς κολοβή, διότι σώζεται μόνον τὸ μέσον αὐτῆς τμήμα καὶ τοῦτο ἀρκούντως ἐφθαρμένον (Πλκ. 4). Παρ' ὅλα ταῦτα καὶ ἡ δευτέρα ἐπιγραφή, ἐπιτυμβίου

¹ Chroniques Grécoromanes Berlin 1873 Πίν. XII σελ. 529. Ὅρα καὶ τὰς ἐπὶ τοῦ πίνακος τούτου διορθώσεις τοῦ Ν. Α. Βέη ἐν Zeitschrift für osteuropäische Geschichte III 1912 Heft 2.

² Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως Ἀθηναϊκά ἐκ τοῦ ΙΒ' καὶ ΙΓ' αἰῶνος Ἀρμονία 1902 σελ. 287. Μ. Wellnhöfer, Johannes Apokaukos Metropolit von Naupaktos in Aetolien Freising 1913 σελ. 20.

καὶ αὕτη χαρακτῆρος, παρέχει εἰς ἡμᾶς εἰδήσεις καὶ περὶ ἄλλων σημαντικῶν ὀπωσθήποτε προσώπων, ἅτινα ἐτάφησαν ἐν τῇ μονῇ. Ἐδύνατό τις νὰ υποθέσῃ, ὅτι ἡ β' ἐπιγραφή ἦτο συνέχεια τῆς πρώτης· τοῦτο ὁμῶς ἀποκλείει ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ διάφορός πως χαρακτῆρ τῶν γραμμάτων ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ στίξις ἢ μᾶλλον ἢ μεταξὺ δύο λέξεων τῆς β' ἐπιγραφῆς σημείωσις σταυροῦ, ἣτις δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ πρώτῃ.

Εἰκὼν 4.

Ἴδου πῶς ἔχει τῆς β' ἐπιγραφῆς τὸ κείμενον συμπληρωμένον:

[Τὸ πλήρωμα ἢ] γνώσεν ἡμᾶς τοῦ χρόνου + Κομνηνοδοῦκ]ας . . . . .
 . . . . . περικλείει τάφοις + Ἀλέξιον μὲν Ρ[αοὺλ ἢ Φιλανθρωπηγόν]
 . . . . . ἀ]νυμεῖν + τὴν Εὐδοκίαν + οτα. ε . . . . .
 . . . . . ανανου καὶ νοῶν + τῶν συμπλοη . . . . .

Ἐχομεν λοιπὸν καὶ ἐν τῷ τάφῳ τούτῳ τεθαμμένα δύο τουλάχιστον πρόσωπα καὶ δὴ ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Κομνηνοδοουκάδων, ὀνομαζόμενα Ἀλέξιος καὶ Εὐδοκία. Ὁ Ἀλέξιος δ' οὗτος εἶνε ἀναμφιβόλως ὁ δὸς ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ περὶ ταφῆς τοῦ ὁμωνύμου αὐτοκράτορος θρύλου. Ἐρωτᾶται ἤδη: Τίς εἶνε πράγματι ὁ Ἀλέξιος οὗτος; Ἐν τῷ γενεαλογικῷ πίνακι τοῦ Horf φέρονται ἐν ἀρχῇ τοῦ δένδρου τῶν Κομνηνοδοουκάδων τὰ ὀνόματα τῶν αὐτοκρατόρων Ἀλεξίων· ἐπειδὴ δὲ ἦτο δυνατόν νὰ γεννηθῇ ἡ ὑπόνοια μήπως δὲν ἦτο μὲν, ὡς ἀπεδείχθη ὑπὸ τοῦ Λάμπρου, Ἀλέξιος ὁ Α' τεθαμμένος ἐν τῇ μονῇ, ἦτο δ' ἴσως τις τῶν λοιπῶν τεσσάρων Ἀλεξίων, οἵτινες ἐβασίλευσαν ἐν Βυζαντίῳ ὑστερώτερον, ἐξετάσας ἠκριβῶσα, ὅτι οὐδεὶς τούτων ἦτο δυνατόν νὰ ἐτάφη εἰς τὴν Βαρνάκοβαν. Διότι ὁ μὲν Ἀλέξιος II ὁ Κομνηνός (1180-1183) ἐστραγγαλίσθη ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ ἐρρίφθη ὑπὸ τούτου εἰς τὴν θάλασσαν¹, ὁ δὲ Ἀλέξιος ὁ III ὁ Ἄγγελος (1195-1203) κατέλυσε τὸν βίον ἐν τινι παρὰ τὴν Νίκαιαν μονῇ ἐν ἣ ἐνεκλείσθη ζωγρηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐπὶ θυγατρὶ Ἄννη γαμβροῦ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως², Ἀλέξιος ὁ IV ὁ Ἄγγελος (1203-1204) ἐστραγγαλίσθη ὑπὸ τοῦ Μουρτζούφλου καὶ ἐκηδεύθη ἐν Κωνσταντινουπόλει³, καὶ τέλος Ἀλέξιος V Δούκας ὁ Μούρ-

¹ Νικήτας Χωνιάτης, Βόννη 353, 7. Ἰωήλ 66, 10.

² Ἀκροπολίτης, ἐκδ. Βόννης 20, 2. Γρηγοράς 17, 21.

³ Νικήτας Χωνιάτης, Βόννη 747, 23. Ἀκροπολίτης, 8, 11. Ἰωήλ, 66, 16. Κωνσταντίνος, 102, 13.

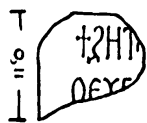

τζουφλος (1204) ἐφρονεύθη ὑπὸ τῶν Λατίνων καταρριφθεὶς ἐκ τοῦ κίονος τοῦ Ταύρου¹.

Ἀποκλείεται λοιπὸν ἀπολύτως ἡ ὑπόνοια περὶ ταφῆς αὐτοκράτορος Ἀλεξίου ἐν Βαρνάκοβᾳ. Ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν μελῶν τοῦ δένδρου τῶν Κομνηνοδουκάδων τὸ ὄνομα Ἀλέξιος φέρουσι, κατὰ τὸν γενεαλογικὸν πίνακα τοῦ Horf, δύο καὶ μόνον, ὁ ἐπὶ ἀγνώστου ὀνόματος θυγατρὶ γαμβρὸς τοῦ Μιχαὴλ Β' τοῦ Δούκα², Ἀλέξιος ὁ Ραοῦλ³, καὶ ὁ καῖσαρ τῆς Μεγαλοβλαχίας Ἀλέξιος Ἀγγελος Φιλανθρωπινός, εἰς ὃν παρεχώρησε τὴν ἀρχὴν (πρὸ τοῦ 1381) ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης Δούκας Παλαιολόγος, γενόμενος μοναχὸς καὶ διὰ τοῦ θείου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος μετονομασθεὶς εἰς Ἰωάσαφ. Καὶ ἐὰν μὲν πρόκειται περὶ τοῦ πρώτου, τότε ἡ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ μνημονευομένη Εὐδοκία εἶνε πιθανώτατα ἡ σύζυγος αὐτοῦ, ἡ θυγάτηρ δηλ. ἐκείνη τοῦ Μιχαὴλ Β' Δούκα, ἧς ἠγνοοῦμεν μέχρι τοῦδε τὸ ὄνομα. Ἐὰν δὲ πρόκειται περὶ τοῦ δευτέρου, τότε τὸ μετὰ τοῦ ἄρθρου ἄλλως τε ἐκφερόμενον ὄνομα τῆς ἐπιγραφῆς ἡμῶν-τὴν Εὐδοκίαν-πρέπει νὰ θεωρήσωμεν μᾶλλον ὡς ἀφηρημένον οὐσιαστικὸν ἀφ' οὗ ἡ σύζυγος τοῦ Ἀλεξίου Ἀγγέλου Φιλανθρωπίνου εἶνε νῦν γνωστὸν ἐξ ἐγγράφου τῶν Μετεώρων τοῦ 1388, ὅτι ὀνομάζετο Μαρία⁵.

Ἐκ τῶν δύο Ἀλεξίων πιθανώτερον θεωρῶ νὰ ἐτάφη ἐν Βαρνάκοβᾳ ὁ πρῶτος, ὡς στενὸς συγγενὴς τοῦ κλάδου τῶν δυτικῶν δεσποτῶν, τῶν τῆς Ἠπείρου δηλονότι, εἰς ὃν ἀνήκον καὶ οἱ ἐν τῇ ἐτέρᾳ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενοι.

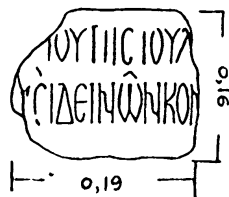
Μνημονεύομεν ἐν τέλει καὶ τὴν εὑρεσιν τριῶν μικρῶν ἀποτμημάτων ἐπιγραφῶν, (Εἰκ. 5, 6 καὶ 7) ὧν τὸ μὲν ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν ἐπιγρα-

Εἰκ. 5.

Εἰκ. 6.

Εἰκ. 7.

φῆς ἀρχομένης πιθανώτατα διὰ τῆς συνήθους παρὰ Βυζαντινοῖς φράσεως «ζητεῖς μαθεῖν» κλπ. τὰ δὲ λοιπὰ ἀπετέλουν ἕτερα τμήματα τῆς αὐτῆς πιθανῶς ἐπιγραφῆς, ὡς ἐμφαίνει τό τε κοινὸν τῶν πλακῶν πάχος

¹ Ἀκροπολίτης, Βόννης 11, 21.

² Παχυμέρης, Βόννη Β σελ. 319. Giudice La famiglia di Re Manfredi 102.

³ Ἰδὲ περὶ τούτου Α. Χατζῆν, Οἱ Ραοῦλ, Ράλ, Ράλαι, Kirchhain 1909, σελ. 18 ἔ. καὶ 78 ἐνθα ὅμως ἡ σύζυγος τοῦ Ραοῦλ φέρεται ὡς ἀνεψιὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας, ὥστε θὰ πρόκειται περὶ ἐτέρου τινος Ραοῦλ πρωτοβεστιαρίου.

⁵ Ν. Α. Βέη, Σερβικὰ καὶ Βυζαντινὰ γράμματα Μετεώρου Βυζαντίς 11 (1910-1911) σ. 98 καὶ Zeitschr. für osteuropäische Geschichte III 1912 Heft 2. Πρὸς καὶ Jireček ἐν Archiv für Slavische Philologie 1912, 587-591.

καὶ ὁ χαρακτήρ τῶν ἐπ' αὐτῶν γραμμάτων. Ὅτι δὲ καὶ ἡ ἐπιγραφή αὕτη ἀναφέρεται εἰς σημαίνοντα πρόσωπα δηλοῦται ἐκ τῶν ἐπ' αὐτῆς ἀναγιγνωσκομένων ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ ἐπιπέτων βασιλεὺς(ς) καὶ εὐγ(ενης) ἢ εὐγ(ενέστατος).

Ἡ ὑπαρξίς τοσοῦτων ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν ἐν τῇ μονῇ Βαρνάκοβας τεθειμένων ὑπεράνω τάρων, οὓς εἶδομεν πράγματι ὑπάρχοντας ἐν τῷ ναῷ, ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ναὸς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου διετέλεσε κατὰ τὸν ΙΓ' κυρίως αἰῶνα ὡς ὁ προσφιλεῖς τόπος ταφῆς ἱκανοῦ ἀριθμοῦ προσώπων ἐκ τοῦ κραταιοῦ κλάδου τῶν Κομνηνοδονκιάδων δεσποτῶν τῆς Ἡπείρου, οἵτινες διὰ τὴν στενὴν συγγένειαν, ἣν εἶχον πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου, συνεχύθησαν ὑπὸ τῶν ὑστερωτέρων μοναχῶν τῆς Βαρνάκοβας, πρὸς αὐτοὺς τοῦτους τοὺς αὐτοκράτορας, οὓς ἐθεώρησαν καὶ ἀνέγραψαν ὡς ἐν τῇ μονῇ τεθαμμένους τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα σημειώματα.

Περὶ τῶν μεταγενεστέρων τυχῶν τῆς μονῆς ἐλαχίστας δυστυχῶς ἔχομεν εἰδήσεις¹, φαίνεται δ' ὡς ἐκ τούτου πιθανόν, ὅτι ἡ Βαρνάκοβα εἶχε περιπέσει εἰς παρακμὴν τινα καὶ ἀφάνειαν κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ ΙΕ' μ.Χ. αἰῶνα καὶ δι' ἄλλους μὲν λόγους μάλιστα δ' ἕνεκα τῆς κατακτήσεως τῆς περιοχῆς Ναυπάκτου ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, συντελεσθείσης ἤδη ἀπὸ τοῦ 1339². Ἐκ τῆς ἀφανεῖας δὲ ταύτης ἀνέκμησε πρὸς μικρὸν ἡ μονὴ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ὅτε κατὰ παράκλησιν τοῦ τε ἀρχιερέως Ναυπάκτου καὶ Ἀρτης καὶ τῶν ἀρχόντων τοῦ τόπου ἀνεδέχθη τὴν ἡγουμενείαν τοῦ «ἱεροῦ μοναστηρίου τῆς Θεοτόκου τῆς ἐπιλεγομένης Βερνικόβης» ἀνὴρ κοσμοῦμενος δι' «οὐρανίων χαρίτων καὶ προτερημάτων», ὁ ὅσιος καὶ θεοφόρος πατὴρ Λαβίδ, ὁ ὕστερον ἐν Εὐβοίᾳ τῇ νήσῳ ἀσκήσας καὶ αὐτόθι τὸν βίον τελευτήσας. Ἐκ τῆς βιογραφίας λοιπὸν τοῦ ὁσίου τούτου τῆς συνημμένης τῇ ἀκολουθίᾳ αὐτοῦ³ ἀφ' ἑνὸς μὲν μανθάνομεν τὴν ἡθικὴν κατάπτωσιν, εἰς ἣν εἶχε περιέλθει τὸ μοναστήριον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἀφ' ἑτέρου δ' ἀρνούμεθα τὴν ἄλλως ἄγνωστον πληροφορίαν, ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς ἡγουμενείας τοῦ Δαβίδ ἐπεσκέφθη τὴν Βαρνάκοβαν, χάριν τῆς φήμης τοῦ Ὁσίου, ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας μετὰ τοῦ «σοφωτάτου ῥήτορος Ἑμμανουήλ». Πρόκειται βεβαίως ἐνταῦθα περὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Α', ὅστις ἐπεχεί-

¹ Ὑπάρχει παρὰ τοῖς μοναχοῖς ἀμυδρά τις παράδοσις περὶ πυρπολήσεως τῆς μονῆς κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ἣτις δικαιολογεῖ ὅποσδήποτε τὴν ἔλλειψιν τῶν γραπτῶν περὶ τῆς μονῆς μνημείων.

² Crusius Turco-graecia I σελ. 81.

³ Ἀκολουθία τοῦ Ὁσίου Δαβίδ τοῦ ἐν Εὐβοίᾳ, ἐκδοσις Α' ἐν Κωνσταντινουπόλει 1818 σελ. 81 Ὁ συνάδελφος κ. Θ. Βολίδης ἔσχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην νά μοι προμηθεύσῃ ἀντίτυπον τῆς ἐν Χαλκίδι τῷ 1912 γενομένης ἐκδόσεως τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ὁσίου, ἐνθα τὰ περὶ ἡγουμενείας τοῦ Δαβίδ ἐν Βαρνάκοβᾳ ἀναφέρονται ἐν σελ. 27 ἑ.

ρησε περιοδεῖαν ἀνά τὴν Ρούμελην, ἐπισκεφθεῖς τὴν τε μονὴν τοῦ ὁσίου Λουκά ἐν Φωκίδι¹ καὶ τὴν τῆς ἐν Ἄρτη Παρηγορητίσσης² περὶ τὸ 1530 ἦτοι κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ πατριαρχεῖαν³. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸν συνοδὸν του «σοφώτατον ῥήτορα Ἐμμανουήλ» οὗτος εἶνε βεβαίως ὁ ἐπὶ Ἱερεμίου τοῦ Α' διατελέσας Μ. Χαρτοφύλαξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Μανουήλ Ξανθινός⁴.

Βραχὺν διατρίψας χρόνον ὁ Ὅσιος Δαβὶδ εἰς τὴν μονὴν Βαρνάκοβας ἠναγκάσθη νὰ τὴν ἐγκαταλείψῃ διὰ τὸ «ἀδιόρθωτον τῶν μοναχῶν», οἵτινες δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀκούσωσι τὰ διδάγματά του καὶ νὰ «ἐπιδώσωσιν εἰς τὴν προκοπὴν τῆς ἀρετῆς».

Μετὰ τὸ 1530 μυστηρίου πέπλος καλύπτει πάλιν τῆς μονῆς τὴν ἱστορίαν μέχρι τοῦ ἔτους 1688, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ ἄρχονται χρονολογούμενα τὰ ἐν τῇ μονῇ ἀποκείμενα ἔγγραφα. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα, ἐξ ὧν μεγάλως διαφωτίζεται ἡ ἱστορία τῆς μονῆς κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας, εἶνε ἱκανὰ τὸν ἀριθμὸν, ἀλλὰ — πλὴν ἑνὸς — πάντα ἀδημοσίευτα· ἀκατάτακτα δὲ καὶ σιτόβρωτα τὸ πλεῖστον, καταστρέφονται ὁλονὲν ὑπὸ τῆς ὑγρασίας παρὰ τὰς φροντίδας, ἃς κατέβαλεν ἐσχάτως πρὸς διάσωσιν των ὁ τέως ἡγούμενος τῆς μονῆς αἰδεσιμώτατος κ. Εὐγένιος Σερεντέλλος, ὅστις πάνυ εὐγενῶς μοι τὰ ἐπέδειξε καὶ μεγάλως ἠνέκλυσε τὰς ἐν τῇ μονῇ μελέτας μου.

Τῶν ἐν λόγῳ ἐγγράφων συντεταγμένων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, τὴν Ἰταλικὴν καὶ τὴν Τουρκικὴν δὲν εἶνε βεβαίως δυνατὴ ἐν τῇ συντόμῳ ταύτῃ ἱστορήσει ἢ ἀπαριθμῆσις, πολλῶ δὲ μᾶλλον ἢ δημοσίευσις τοῦ κειμένου των, ἥτις ὅμως ὀφείλει πάντως νὰ γίνῃ· διότι ὑπάρχουσι μεταξὺ αὐτῶν τινὰ σημαντικὰ οὐ μόνον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Βαρνάκοβας ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν καθόλου νεωτέραν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος.

Πρῶτα κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ἔρχονται τὰ εἰς Ἰταλικὴν συντεταγμένα ἔγγραφα ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ 1688 καὶ περατούμενα τὸ 1699, ἀνήκοντα δηλονότι εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ἐν Ναυπάκτῳ ἐνετικῆς κυριαρχίας⁵. Ἐν τῶν ἐγγράφων τούτων μεταπεφρασμένον εἰς Ἑλ-

¹ Γ. Π. Κρέμου, Φωκικά, ἐν Ἀθήναις 1880 Β' 41, Γ' 1.

² Α. Ὁρλάνδου, Ἡ Παρηγορητίσση τῆς Ἄρτης Ἀρχ. Δελτίον 1919 σελ. 82.

³ Μ. Ι. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες ἐν Κωνσταντινουπόλει σελ. 506.

⁴ Περὶ τούτου ὄρα Ἐκκλησ. Ἀλήθειαν τόμ. Ε' σελ. 36, 37. Ζαβίρα, Θεάτρον σ. 382. Σάθα, Νεοελλην. Φιλολογίαν ἐν Ἀθήναις 1868, 415 ἐνθα ὁ Ξανθινός φέρεται ἐσφαλμένως ὡς Ξανθός.

⁵ Ὡς γνωστὸν ἡ Ναύπακτος καὶ ἡ περὶ αὐτὴν χώρα διετέλεσε διαδοχικῶς ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἑνετῶν καὶ τῶν Τούρκων. Οὕτω ἀπὸ μὲν τοῦ 1339 μέχρι τοῦ 1499 κατεῖχον αὐτὴν οἱ Ἑνετοί, ἀπὸ δὲ τοῦ 1499 μέχρι τοῦ 1687 οἱ Τούρκοι. Ἐπειτα πάλιν ἀπὸ τοῦ 1687 μέχρι τοῦ 1700 ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν καὶ τέλος ἀπὸ τοῦ 1700 μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας διετέλεσεν ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν Τούρκων.

ληνικὴν ἀφορᾷ τὴν πρὸς τὴν μονὴν ἐπιδαιψίλευσιν εὐνοίας παρὰ τοῦ «Γζάν Ἀνδρέα, προβλεπτοῦ ἐστραορδυναρίου τοῦ Ἐπάχτου καστελίου τῆς Ρούμελης καὶ ὅλης τῆς περιοχῆς» ἀπειλοῦντος ποινὴν ρεαλίων 500, φυλακῆς καὶ κατέργου εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἤθελεν ὅπως ὅποτε ἐνοχλήσει τὸ μοναστήριον.

Τῶν δὲ λοιπῶν ἐγγράφων τῆς περιόδου ταύτης, ἐν, κατ' ἐξαιρέσειν, εἶνε γεγραμμένον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, φέρει δὲ τὴν ὑπογραφήν τοῦ Ἀλεξάνδρου Μολίνου, καπετὰν γενεράλη τῆς Ἑνετικῆς Πολιτείας. Τὸ ἐγγραφον ἀπεστάλη τὴν 18 Δεκεμβρίου 1696 πραγματεύεται δὲ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἐν Ναυπάκτῳ καὶ κατὰ τὴν πεδιάδα τοῦ Μόρνου περιουσίας τῆς Βαρνάκοβας, παρεχομένης τῇ μονῇ εἰς ἀντάλλαγμα τῶν μεγάλων ζημιῶν, ἃς ὑπέστη τὸ μοναστήριον, ὄχι μόνον κατὰ τὰς μεσολαβησάσας ἐπιδρομὰς τῶν ὀθωμανικῶν στρατευμάτων (1463, 1477, 1489) ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀμοιβὴν τῆς κατ' ἐκείνας τὰς περιστάσεις ἐνεργοῦ ἀναμίξεως ὑπὲρ τῶν Ἑνετῶν καὶ κατὰ τῶν Τούρκων τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Ἰακώβου, κατορθώσαντος ἴνα, τὸν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀποσταλέντα πρὸς ἐκπολιόρκησιν τῆς Ναυπάκτου χριστιανὸν ἀρχηγὸν Λυμπεράκην Γερακάρην μεταστρέψῃ ὑπὲρ τῶν Ἑνετῶν καὶ ἀπαχθέντος τούτου ἔνεκα ἀλυσιδέτου εἰς σκληρὰν αἰχμαλωσίαν¹.

Μετὰ δὲ τὸ 1698 μεσολαβεῖ περιόδός τις τριακονταετῆς (1698-1728) καθ' ἣν πάντα τὰ ἐγγραφα τῆς μονῆς εἶνε συντεταγμένα ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1728 μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι τουρκικῆς κυριαρχίας τὰ πλεῖστα τῶν ἐγγράφων εἶνε εἰς τὴν Τουρκικὴν συντεταγμένα, πράξεις τὰ πολλὰ ἀναγνωρίσεως τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς Σουλτάνων, οἵτινες διὰ φοβερῶν φερμανίων ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀνεγνώριζον τὰς μοναστηριακὰς κτήσεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ περιέστελλον τὰς ἀυθαιρείας τοῦ τουρκικοῦ ὄχλου καὶ τῶν καθεστηκτικῶν ἀρχῶν. Ὑπάρχουσιν ὅμως πλὴν τῶν τουρκικῶν ἐγγράφων καὶ ἄλλα ἱκανὰ εἰς Ἑλληνικὴν γλῶσσαν γεγραμμένα ἀναφερόμενα δὲ εἰς τὴν πολεμικὴν κίνησιν τοῦ ἱεροῦ Ἀγῶνος, ἧς ὡς ἐν ἀρχῇ εἶπομεν, ἐνεργῶς μετέσχεν ἡ μονὴ Βαρνάκοβας, ἀποτελέσασα σπουδαῖον πολεμικὸν κέντρον καὶ ὑποστᾶσα τούτου ἔνεκα καὶ τὰ μεγάλα ὑλικά βάρη τῆς συντηρήσεως τῶν στρατευμάτων τῆς Ἐλευθερίας, ὑπὲρ ἧς, ὡς εἶδομεν, καὶ παρέσχεν ἑαυτὴν ὀλοκαύτωμα.

¹ Τὸ ἐγγραφον τοῦτο ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Κ. Σάθα ἐν Τουρκοκρατουμένῃ Ἑλλάδι, Ἀθήνησιν 1869, σελ. 420 σημ. 2.

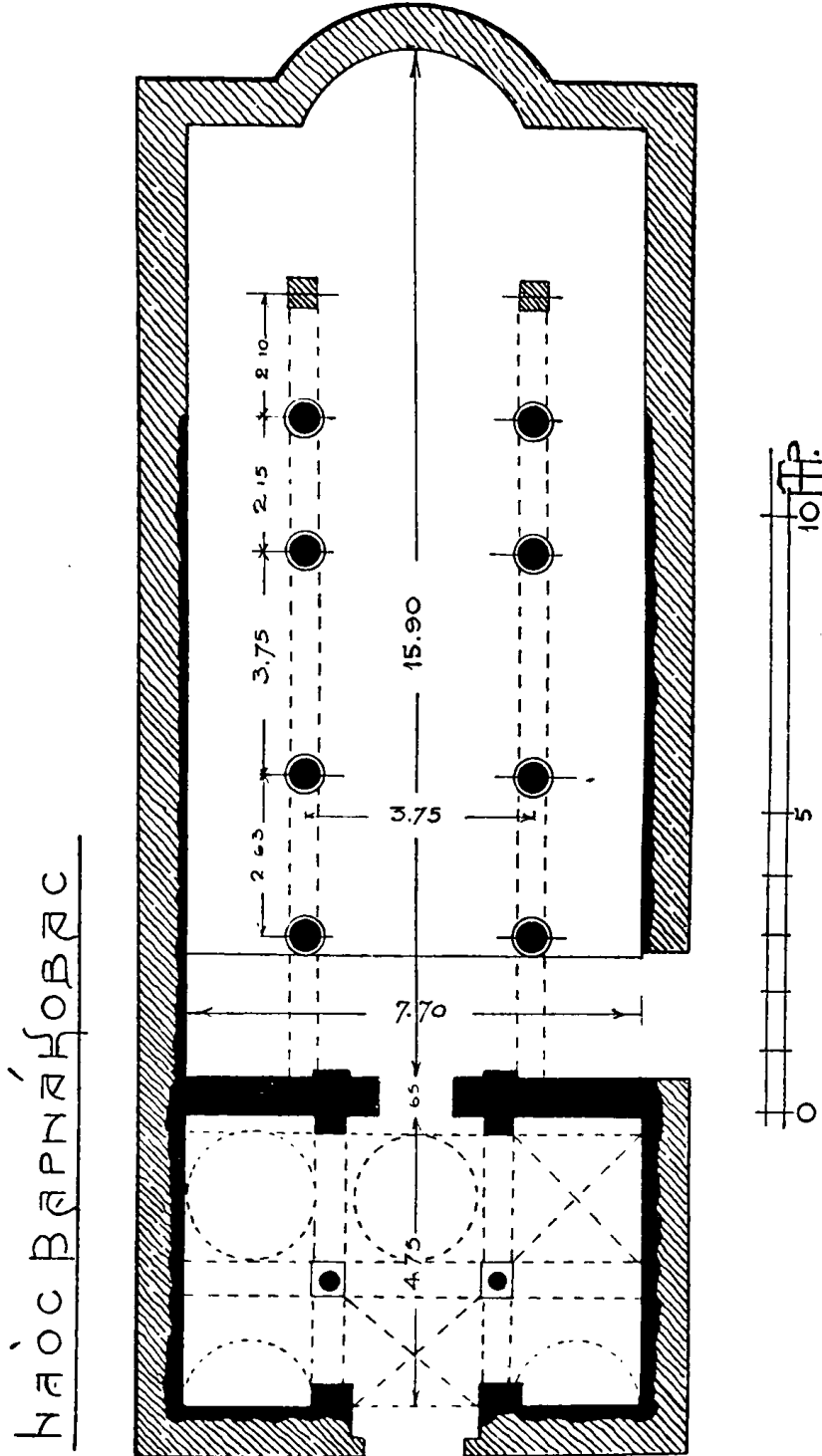
Μετὰ τὴν προταχθεῖσαν βραχεῖαν ἐπισκόπησιν τῶν περὶ τῆς μονῆς εἰδήσεων, θὰ ἐξετάσωμεν ἤδη τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὰ λείψανα τέχνης τοῦ παλαιοῦ ναοῦ. Εἰς τέσσαρας κατηγορίας δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὰ λείψανα ταῦτα τέχνης: 1) Εἰς τὰ μαρμαροθετήματα, 2) Εἰς τὰ γλυπτά, 3) Εἰς τὰς τοιχογραφίας καὶ 4) Εἰς τὰ μεταλλοτεχνήματα.

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ὁ νέος ναός, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1831 ἀντικατέστησε τὸν παλαιόν, εἶνε ἐκτισμένος διὰ πελεκητῶν ἀσβεστολίθων ἀρμοζομένων πρὸς ἀλλήλους διὰ κονιάματος, ἄνευ παρεμβολῆς πλίνθων (εἰκ. 2). Ὡς δ' ἐκ πολλῶν λόγων συμπεραίνομεν τὸ σχέδιον τοῦ νέου τούτου ναοῦ ἠκολούθησε περίπου ἀκριβῶς τὸ τοῦ παλαιοῦ, οὔτινος ἢ γενικὴ διάταξις τῶν θεμελίων ἦτο βεβαίως ὁρατὴ κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν. Ὁδηγούμενοι λοιπὸν ἐκ τοῦ νέου κτιρίου συνάγομεν, ὅτι ὁ παλαιὸς ναὸς ἦτο μακρὰ βασιλικὴ ἀποτελουμένη ἐξ ἑνὸς ἐπιμήκουσ ὀρθογωνίου χωριζομένου δι' ἐγκαρσίου τοίχου εἰς κυρίως ναὸν καὶ εἰς νάρθηκα. Ὁ τε κυρίως ναὸς καὶ ὁ νάρθηξ διαιροῦνται κατὰ τὸ πλάτος εἰς τρεῖς δρόμους διὰ δύο παραλλήλων σειρῶν κίωνων, συνδεομένων διὰ τόξων. Καὶ ἐν μὲν τῷ κυρίως ναῷ ὑπάρχουσι ἐφ' ἐκάστης σειρᾶς τεταγμένοι ἀνὰ τέσσαρες κίονες, ἐν δὲ τῷ νάρθηκι ἀνὰ εἷς. Ἄλλ' ὡς βλέπει τις ἐκ τῆς ὀπισθεν εἰκονιζομένης κατόψεως τοῦ νέου ναοῦ πλὴν τῶν κίωνων ὑπάρχουσι σήμερον ἐν τῷ κυρίως ναῷ καὶ δύο τετράγωνοι στῦλοι, δύο πεσσοί, οἵτινες φαίνονται οἰονεὶ συνεχίζοντες πρὸς ἀνατολὰς τὰς κιονοστοιχίας τοῦ κυρίως ναοῦ. Οἱ πεσσοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν τὸ πάλαι αὐτοτελεῖς, ἀλλ' ἀπετέλουν ἀναμφιβόλως τὰ μέτωπα τῶν δύο βραχέων ἐκείνων τοίχων, οἵτινες ἐν παντὶ βυζαντινῷ ναῷ, ἀναχωροῦντες ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ χωρίζουσι τὸ κυρίως ἱερὸν ἀπὸ τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ, καὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων παρεμβάλλεται συνήθως ἐγκαρσίως τὸ εἰκονοστάσιον. Εἶνε λοιπὸν οἱ πεσσοί, οὓς βλέπομεν σήμερον, τὰ μέτωπα τῶν τοίχων, ὧν τὸ ὀπίσθιον τμήμα κατηργήθη ἴσως χάριν μείζονος εὐρυχωρίας τοῦ ἱεροῦ, ἥτις ἄλλως ἐπετεύχθη καὶ διὰ τῆς κατασκευῆς ἀψίδος ἐν σχήματι τόξου κύκλου ἀντὶ τῆς παλαιᾶς, ἥτις θὰ εἶχε πιθανῶς τὸ σύνηδες ἀπὸ τῆς β' περιόδου καὶ ἐξῆς σχῆμα τοῦ ἡμεξαγώνου. Κατὰ ταῦτα ἀσφαλῶς μόνον τὸ πλάτος τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ (7.70) γνωρίζομεν οὐχὶ δ' ὅμως καὶ τὸ μῆκος. Ἄλλο δὲ στοιχεῖον, ὅπερ ἀσφαλῶς ἐπίσης γνωρίζομεν εἶνε καὶ ἡ χρησιμωτάτη ἡμῖν διάταξις τῶν κίωνων τοῦ κυρίως ναοῦ, ἧς τὴν γνῶσιν ὀφείλομεν εἰς τὴν διατήρησιν τῶν παλαιῶν

βάσεων τῶν κίωνων κατὰ χώραν, ἤτοι ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ συνόλῳ του ἀδια-
ταράκτου παραμείναντος μαρμαρίνου δαπέδου τοῦ ναοῦ.

Εἰκ. 8. — Κάτοψις τοῦ νέου ναοῦ.

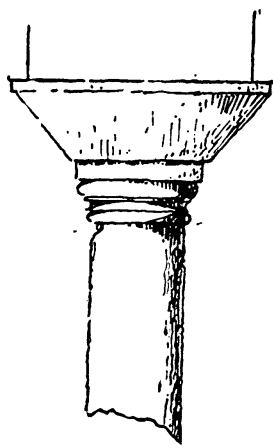
Καταμετροῦντες λοιπὸν τὰς ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσεις τῶν κίωνων,
παρατηροῦμεν, ὅτι οὐδενὸς μεταξόνιου τὸ μήκος ἰσοῦται πρὸς τὸ τῶν

ἄλλων ἐπὶ τῆς αὐτῆς κιονοστοιχίας. Οὕτω ἀρχόμενοι ἀπὸ Δ ἔχομεν τὰ ἐξῆς μέτρα: 2.63, 3.75, 2.15 ἀπὸ δὲ τοῦ ἄξονος τοῦ ἀνατολικοῦ κίονος μέχρι τῶν πρὸς τὴν κιονοστοιχίαν πλευρῶν τῶν πεσσῶν 2.03.

Ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων μεταξονίων τὸ δεύτερον ἰσοῦται ἀκριβῶς πρὸς τὴν ἀπ' ἄξονος εἰς ἄξονα ἀπόστασιν τῶν δύο παραλλήλων κιονοστοιχιῶν (3.75). Σχηματίζεται λοιπὸν, ὡς βλέπει τις ἐν τῷ σχεδίῳ, ὑπὸ τῶν 4 μεσαίων κίωνων ἐν τετρακιδόνιον, ὅπερ σαφῶς ὑποδηλοῖ τὴν ὑπεράνω αὐτοῦ ὑπαρξιν τρουλλοῦ. Ἦτο λοιπὸν ἡ βασιλικὴ τρουλλαία εἶχε δηλ. τύπον λίαν ἐν χρήσει κατὰ τὸν ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰῶνα. Τοῦτο δὲ τὸ σχῆμα διετήρησε καὶ ὁ ναὸς τοῦ 1831, ὡς δεικνύει ἡ εἰκὼν 2. Κατὰ πόσον ὅμως ὁ νεώτερος τρουλλοῦ ἀποδίδει πιστῶς ἐν ταῖς λεπτομερείαις του τὸν παλαιὸν, δὲν δυνάμεθα ν' ἀποφανθῶμεν.

Οἱ κορμοὶ τῶν κίωνων τοῦ παλαιοῦ ναοῦ φαίνεται ὅτι ἐθραύσθησαν κατὰ τὴν ἀνατίναξιν τοῦ 1826, ἀντικατασταθέντες διὰ νέων. Δι' αὐτὸ δὲ καὶ δὲν εὐρίσκονται πλέον ἐπ' αὐτῶν αἱ ἐπιγραφαί, αἵτινες ἦσαν κεχαραγμέναι ἐπὶ τῶν παλαιῶν καὶ ἄς ἀναφέρει τὸ ὑπὸ τοῦ Buchon καὶ Σάθα δημοσιευθὲν ἔγγραφο (σ. 8). Μόνοι δ' ἐκ πάντων τῶν παλαιῶν διετηρήθησαν οἱ δύο ἰσχυροὶ (διαμ. 0.28) κίονες τοῦ νάρθηκος, ἔχοντες τοὺς μὲν κορμούς μονολίθους (ὑψ. 2.35) τὰ δὲ κιονόκρανα προχειρότατα κατεσκευασμένα ἐκ μιᾶς ἀντεστραμμένης ἰωνικῆς βάσεως καὶ ἐνὸς ὑπὲρ ταύτην ἐπιθήματος (Εἰκ. 9). Διαιροῦσι δ' οἱ κίονες οὗτοι τὸν νάρθηκα εἰς ἕξ διαμερίσματα, ὧν δύο μὲν καλύπτονται διὰ σταυροθολίων, δύο δ' ἄλλα διὰ κυλινδρικών καμαρῶν, τὰ δὲ λοιπὰ δύο δι' ἀσπίδων (calottes, Εἰκ. 8). Ποία δὲ ἦτο ἡ μορφή τῶν θόλων, οἵτινες ἐκάλυπτον τὰ πλάγια κλίτη τοῦ κυρίως ναοῦ ἀγνοοῦμεν. Πάντως ὑπὲρ τὸν μέσον δρόμον θὰ ὑπῆρχε κυλινδρική καμάρα, ἣν θὰ διεσταύρου ἐγκαρσίως ἄλλη ἰσοῦψῆς πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ τρουλλοῦ.

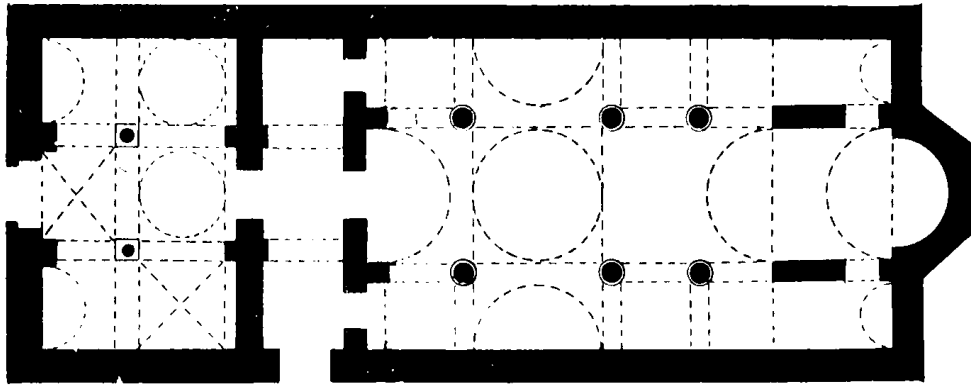
Εἰκ. 9.

Ἐκ τῶν διατηρηθέντων δὲ ἐδαφῶν τοῦ παλαιοῦ ναοῦ δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν καὶ συμπληρωματικὰς τινὰς ἐνδείξεις περὶ τῆς ἀρχικῆς διατάξεως τοῦ ἐσωτερικοῦ. Ἴδου δὲ ποῖαι εἶνε αἱ ἐνδείξεις αὗται:

Τὸ μαρμαρόστρωτον δάπεδον τοῦ ναοῦ, διατηρηθὲν εὐτυχῶς σχεδὸν ἀλώβητον, δὲν κεῖται καθ' ἅπασαν αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν ἐφ' ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὀριζοντίου ἐπιπέδου ἀλλὰ χωρίζεται διὰ τινος βαθμίδος ὕψους 0.10 εἰς δύο ἐπίπεδα, ἐν ὑψηλότερον πρὸς ἀνατολὰς περιλαμβάνον τοὺς κίονας καὶ τὸ ἱερὸν καὶ ἐν χαμηλότερον περιλαμβανόμενον μεταξὺ τῶν δυτικωτάτων κίωνων τῶν δύο κιονοστοιχιῶν καὶ τοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος ἦτοι πλάτους 2.15 (ὄρα Εἰκ. 8 καὶ Πίν. 1).

Ἡ παρουσία τῆς ρηθείσης βαθμίδος ἐντὸς ἐνὸς συνεχοῦς καὶ διακεκο-
σμημένου ἐπιπέδου δὲν δικαιολογεῖται ἄλλως εἰμὴ διὰ τῆς παραδοχῆς
ὑπάρξεως ἐν τῇ θέσει αὐτῆς διαχωριστικοῦ τινος ἐγκαρσίου τοίχου.
Τὴν ἐξήγησιν δὲ ταύτην καθιστᾷ βεβαίαν καὶ τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ
τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ εὔρηται ἐπὶ τῆς βαθμίδος μέγας μαρμάρινος
λίθος διαμεμορφωμένος εἰς κατώφλιον ἥτοι μὲ ὅπας ἐκατέρωθεν διὰ

Εἰκ. 10. — Ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως τοῦ παλαιοῦ ναοῦ.

τὰς στρόφιγγας θύρας, ἧς ἡ ὑπαρξίς δὲν εἶνε βεβαίως νοητὴ ἄνευ
τοίχου. Ἄλλην δ' ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως ἐγκαρσίου τοίχου ἠδυνά-
μεθα νὰ φέρωμεν τὴν τῆς ἀσυμμετρίας τῆς τοποθετήσεως τῶν δύο
δυτικωτάτων κίωνων, οἵτινες εἶνε τοποθετημένοι εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν
μέσων κατὰ 0.48 μεγαλυτέραν ἢ οἱ ἀνατολικοί, ἐν ᾧ ἂν ἐν τῇ θέσει των
τοποθετήσωμεν τὸν ἐγκάρσιον τοῖχον πάχους 0.65 μετὰ μικρᾶς ἐξοχῆς
παραστάδος, τὸ ἄτοπον τῆς ἀσυμμετρίας αἴρεται. Ὡστε ἡ ὑπαρξίς
ἐγκαρσίου τοίχου πρέπει κατὰ τ' ἀνωτέρω νὰ θεωρηθῇ ὡς βεβαία, τού-
του δὲ ὑπάρχοντος τὸ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος τμήμα εἶνε ὁ
ἐν τῷ α' σημειώματι ἀναφερόμενος ἐσωνάρθηξ, οὔτινος ἡ ἐκ βάρων
ἀνέγερσις ἐγένετο τρία ἔτη μετὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ νέου ναοῦ ἥτοι τὸ
1151. Ὁ δὲ ἐξωτερικὸς νάρθηξ, ὅστις καὶ σήμερον ὑφίσταται εἶνε ὁ
κτισθεὶς ὑπὸ τοῦ δεσπότη Κωνσταντίνου τοῦ Δούκα τῷ 1229 ἢ 1230.
Πότε δ' ἀκριβῶς συνετελέσθη ἡ κατάργησις τοῦ ἐγκαρσίου τοίχου καὶ ἡ
διὰ κίωνων ἀντικατάστασις αὐτοῦ ἀγνοοῦμεν· δὲν εἶνε ὅμως ἀπίθανον
νὰ ἐγένετο ἡ κατάργησις τοῦ ἐσωνάρθηκος κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ
1831. Συμφώνως πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἐκτεθείσας σκέψεις ἡ κάτοψις τοῦ
παλαιοῦ ναοῦ δύναται ν' ἀναπαρασταθῇ κατὰ τὸ ἐν εἰκόνι 10 σχέδιον.

ΤΑ ΜΑΡΜΑΡΟΘΕΤΗΜΑΤΑ

Τὸ σπουδαιότατον ἐκ τῶν περισωθέντων λειψάνων τέχνης τῆς πα-
λαιᾶς μονῆς εἶνε τὸ μαρμαροθετημένον δάπεδον (Πίν. 1), ὅπερ ἐκτείνε-

ται καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερήκου, ἦτοι καταλαμβάνει ἐν συνόλῳ ἕκτασιν ἄνω τῶν 100 τετραγωνικῶν μέτρων. Ἐν ἑξαιρέσει τις ὀλίγα μόνον τμήματα, ἅτινα καταστραφέντα ἔχουσιν ἀντικατασταθῆ διὰ πλακῶν νέων — κυρίως ἐν τῇ προθέσει καὶ τῷ διακονικῷ — καὶ τινὰς ἄλλας μικρὰς διαταραχὰς προσελθούσας ἐξ ἀγνώστων ἡμῖν λόγων, τὸ ὑπόλοιπόν του διατηρεῖ εἰσέτι ἀλώβητον οὐ μόνον τὴν ἀρχικὴν διάταξιν ἀλλὰ καὶ τὴν παλαιάν του λάμψιν· διότι ἐλάχιστη εἶνε ἡ φθορά, ἣν ὑπέστη διὰ τῶν αἰώνων. Ζωηροτάτη εἶνε πράγματι ἡ ἐντύπωσις, ἣν προξενεῖ εἰς τὸν εἰσερχόμενον τὸ ὠραῖον δάπεδον τόσον διὰ τὸν πλοῦτον τῶν χρησιμοποιηθέντων ἐν αὐτῷ διακοσμητικῶν θεμάτων, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἀρμονίαν τῶν χρωματισμῶν των.

Ὅπως εἰς ἄλλους βυζαντινοὺς ναοὺς, οὕτω καὶ ἐνταῦθα τὴν ὅλην τοῦ δαπέδου ἐπιφάνειαν δὲν καταλαμβάνουσι μεγάλα, ἐνιαῖα παραστάσεις, ὡς εἰς τὰ ῥωμαϊκὰ καὶ τὰ παλαιοχριστιανικὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα, ἀλλὰ μέγας ἀριθμὸς μικρῶν, κεχωρισμένων, τετραγωνικῶν ἢ ὀρθογωνικῶν πλαισίων, ὧν ἕκαστον περιβάλλει γεωμετρικὴν ἢ ζωικὴν παράστασιν. Διὰ τοῦ τοιούτου δὲ τρόπου τῆς διακοσμῆσεως νομίζει τις, ὅτι τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ εἶνε ἐστρωμένον διὰ πολλῶν μικρῶν ταπήτων, ἐξ ἐκείνων, οἷς τόσον ἀφθόγους παρεῖχον εἰς τὸ ἐμπόριον αἱ ἀνατολικαὶ κυρίως τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἐπαρχίαι.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν τεχνικὴν ἐκτέλεσιν τῶν μαρμαροθετημάτων τὰ μὲν περιβάλλοντα τὰς παραστάσεις πλαίσια καὶ τὰ γεωμετρικὰ ἐν γένει σχέδια σχηματίζονται διὰ μικρῶν κανονικῶν, ποικιλοσχήμων καὶ ποικιλοχρῶμων μαρμαρίνων τεμαχίων τοποθετουμένων ἐπὶ στρώσεως κονιάματος κατὰ συνδυασμοὺς πολυαρίθμους· αἱ δ' ἐν τῷ μέσῳ τῶν πλαισίων παραστάσεις ζῶων ἐπιτυγχάνονται διὰ τῆς ἐκ τῆς ἀπαρτιζούσης τὸ πεδίον τῆς παραστάσεως πλακῶς ἀφαιρέσεως ἢ μᾶλλον ἐκτομῆς τῶν ἀντιστοιχούντων πρὸς τὸ σχέδιον τοῦ ζῴου τμημάτων καὶ τῆς ἀντ' αὐτῶν τοποθετήσεως καταλλήλων πρὸς ἀπομίμησιν τῶν ἀπεικονιστέων λεπτομερειῶν μικρῶν μαρμαρίνων τεμαχίων (opus sectile). Σημειωτέον, ὅτι τὸ δεύτερον τοῦτο εἶδος ἐργασίας ἀπαιτεῖ καὶ δεξιότητα μείζονα καὶ κόπον· διὰ τοῦτο δὲ καὶ σπανιώτατα ἢ οὐδόλως ἀπαντῶμεν εἰς δάπεδα παραστάσεις ζῶων, τοῦλάχιστον ἐν Ἀνατολῇ. Πράγματι ἐκ τῶν πολυαρίθμων διατηρηθέντων μαρμαροθέτων δαπέδων βυζαντινῶν ναῶν¹ μόνον ἐν τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναῷ τοῦ Παντοκράτορος

¹ Ναὸς Σωτήρος Παντοκράτορος ἐν Κωνσταντινουπόλει Salzenberg *Altchristliche Baudenkmale von Konstantinopel* Πίν. XXXVI, Millingen *Byzantine Churches in Constantinople* London 1912 εἰκὼν 78. Καθολικὸν Ὁσίου Λουκᾶ Schulz and Barnsley *The Monastery of St Luke of Stiris in Phocis* London 1901 Πίν. 80. Ναὸς Κοιμήσεως ἐν Νικαίᾳ O. Wulff *Die Koimesiskirche in Nicäa Strassburg* 1903 Πίν. VI. Μονὴ Ἰσθίων ἐν Ἄμφ Schlumberger, *Épouée byzan-*

Σωτήρος εϋρηνται παραστάσεις τινές ζώων, μικύλων ὅμως καὶ τούτων καὶ οὐχὶ μεγάλων, ὡς ἐν Βαρνάκοβα. Τούναντίον ἐν τῇ Δύσει ἡ χρῆσις ζωϊκῶν παραστάσεων φαίνεται ὅτι ἦτο συχνότερα¹ μὲ ταύτην ὅμως τὴν διαφορὰν, ὅτι ἀντὶ μαρμάρου τὰ κενὰ ἐπληροῦντο ἐκεῖ διὰ ψηφίδων καὶ ὑπέστησαν διὰ τοῦτο ταχέως τὴν φθορὰν.

Κατὰ ταῦτα τὸ δάπεδον τῆς Βαρνάκοβας καὶ λόγῳ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ μεγέθους τῶν ζωϊκῶν παραστάσεων, ἅς περιέχει, καὶ λόγῳ τῆς καλῆς αὐτοῦ διατηρήσεως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ μοναδικὸν καὶ ἄριστον γνωστὸν παράδειγμα βυζαντινοῦ μετὰ ζωϊκῶν παραστάσεων μαρμαροθετήματος τοῦ ΙΑ' ἢ ΙΒ' μ. Χ. αἰῶνος².

Ἐκ τῶν τριῶν δρόμων, εἰς οὓς διαιροῦσι τὸν ναὸν αἱ ἐσωτερικαὶ κιονοστοιχίαι ὁ περισσότερον διακεκοσμημένος εἶνε, ὡς συνήθως, ὁ μεσαῖος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀποκλειστικῶς εὐρίσκονται, πλὴν ἄλλων καὶ τῶν ζώων αἱ εἰκόνες Ὁ εἰσερχόμενος ἀπὸ τοῦ ἐσωνάρθηκος εἰς τὸν ναὸν συναντᾷ ἀμέσως τὴν παράστασιν μεγάλου λέοντος βαίνοντος πρὸς τ' ἄριστερά, ὀρθουμένου δ' ἀπειλητικῶς ἐπὶ τῶν δύο ὀπισθίων του ποδῶν καὶ στρέφοντος ἀποτόμως τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν παρατηρητὴν του (Εἰκ. 11). Ζωηρὰ εἶνε ἡ κίνησις καὶ ἔντονος ὁ παλμὸς ζωῆς τῆς εἰκόνος ταύτης. Παρὰ τὴν φαινομενικὴν σχηματοποίησίν του, τὸ σχέδιον τοῦ ζώου εἶνε ἀληθές καὶ ἐλαστικόν. Δὲν εἶνε τυχαίως ἐσχεδιασμένοι αἱ ἀπαρτίζουσαι αὐτὸ καμπύλαι ἀλλ' ἐχαράχθησαν ἐκάστη κατόπιν λελογισμένου ῥυθμικοῦ πρὸς τὰς λοιπὰς συνδυασμοῦ. Ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας

tine I, 453. Μοναὶ Βατοπεδίου, Λαύρας, Ξενοφῶντος, Χιλανδαρίου, Brockhaus Die Kunst in den Athosklöstern Leipzig 1891 σ. 38 ἔ. Χρυσοκέφαλος Τραπεζοῦντος G. Millet BCH XIX, 1895, 458. Ἁγία Σοφία Τραπεζοῦντος Texier Architecture byzantine 229. Ἁγία Θεοδώρα Ἄρτης, Μονὴ Βλαχερνῶν παρὰ τὴν Ἄρταν, Ἁγία Σοφία Μιστρᾶ Millet Monuments byzantins de Mistra Paris 1910 Πίν. 42₂ καὶ 44₁₃₋₁₅. Νέα Μονὴ Χίου Strzygowski Byzantinische Zeitschrift 1896, σελ. 144.

¹ Ζωφόρος μονῆς Monte Cassino ἐν Ἰταλίᾳ ἐκτελεσθεῖσα παρὰ βυζαντινῶν τεχνιτῶν, Schlumberger Epropeé byzantine Paris III, 153. Δάπεδον Ἁγίας Μαρίας del Patir παρὰ τὸ Rossano Diehl L'Art dans l'Italie Méridionale 195-197. Δάπεδον ἐπισκοπῆς Tremiti Bertaux L'Art dans l'Italie Méridionale Paris 1904 σελ. 487. Δάπεδον Ἁγίου Ἀδριανοῦ ἐν Καλαβρίᾳ Bertaux ἔ. ἀ. καὶ 209. Δάπεδον Ἁγίου Μάρκου Βενετίας παρὰ Οngania La Basilica di San Marco II N° 5. Δάπεδον ναοῦ Lescar τῶν κάτω Πυρηναίων Gerspach La mosaïque Paris σελ. 100. Ναοῦ Sordes τῆς Ν. Γαλλίας Gerspach ἔ. ἀ. 101.

² Ζωϊκὴ μωσαϊκὴ παράστασις φαίνεται ὅτι ἐσφῆζετο μέχρι τοῦ 1905 καὶ ἐν τῷ δαπέδῳ τοῦ ἐν Λεοντάρῃ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Λαμπάκης Δελτίον Χριστ. Ἐταιρείας Γ' 102. Orlandos Revue des Études Grecques 1921, 175. Δάπεδον δὲ κεκοσμημένον διὰ ζώων ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, ὅτι εὐρίσκετο ἐν τῷ κοιτῶνι Βασιλείου τοῦ Α' ἐν τῷ Καινουργίῳ Richter Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte, 364.

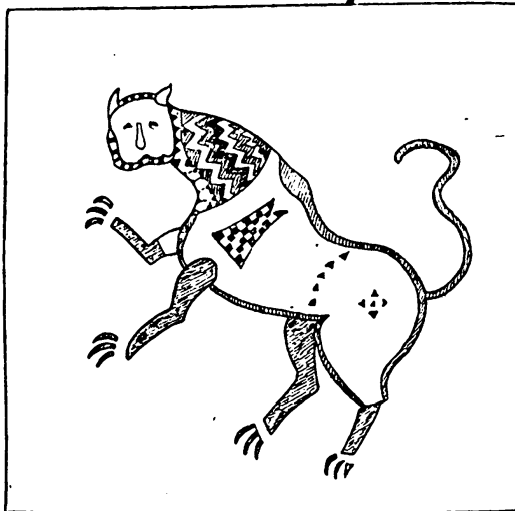
εἶνε καὶ ἡ οἰκονομία τῆς εἰκόνης· ἃς παρατηρηθῆ πῶς ἐσχεδιάσθη ἡ οὐρὰ τοῦ ζώου. Διὰ ρυθμικῶν πρὸς τὰ ἄνω ἐλιγμῶν τῆς ὄχι μόνον ἀντεστάθμισε τὸ βάρος τῶν μετεώρων ἔμπροσθεν ποδῶν ἀλλὰ καὶ ἐπλήρωσε ἀβιάστως τὸν κενὸν χώρον τῆς ἄνω δεξιᾶς γωνίας τοῦ πεδίου, οὕτως, ὥστε τὸ ὅλον σχέδιον τοῦ ζώου νὰ ἐγγραφῆ εἰς τὸ τετράγωνον περίβλημά του. Οὐχ' ἦττον δὲ τοῦ σχεδίου ἐπιτυχῆς εἶνε καὶ ἡ ἐσηματοποιημένη παράστασις τῆς χაίτης, ἀποτελεσθεΐσης ἐκ διαδοχικῶν, τεθλασμένων ταινιῶν μαρμάρου τριῶν διαφόρων ἀποχρώσεων — κυανῶν, ἐρυθρῶν καὶ ἰωδῶν— αἵτινες σοφῶς συνδυασθεῖσαι κατώρθωσαν, ὥστε νὰ προσδοθῆ εἰς τὴν ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν τοῦ λίθου ἡ ποθητὴ τοῦ λαίμοῦ κυρτότης.

Μὲ τὴν αὐτὴν ἐπιτυχίαν ἐξετελέσθη καὶ ἕτερα, μικρὰ αὐτῆ παράστασις (Εἰκ. 12), παρενειρομένη ἐν τῷ ἔξωτερικῷ πλαισίῳ τοῦ γεωμετρικοῦ συμπλέγματος, ὅπερ καταλαμβάνει ὁλόκληρον τὸν τετράγωνον ὑπὸ τὸν τροῦλλον χώρον. Εἰκονίζεται

Εἰκὼν 12.

ἐπὶ μαρμαρίνων ἀναγλύφων, καὶ ἔργων τῆς ξυλογλυφίας, μεταλλοτεχνίας, ἀγγειοπλαστικῆς, ὑφαντικῆς καὶ πάσης ἐν γένει ἐκφάνσεως τῆς τέχνης. Ἄξιον παρατηρήσεως ἐν τῇ ὑπ' ὄψει εἰκόνι εἶνε ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκτελέσεως τοῦ σχεδίου μάλιστα δὲ ἡ ἑναρμόνισις τῶν γραμμῶν τοῦ ζώου

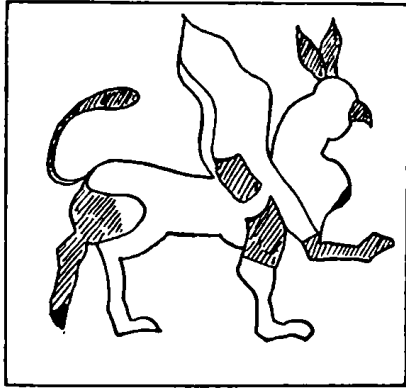

Εἰκὼν 11.

ἐνταῦθα φανταστικόν τι πτερωτὸν ὄν καθήμενον ἐπὶ τῶν ὀπισθίων του ποδῶν καὶ βλέπον πρὸς τὰ δεξιά. Τοιαῦτα φανταστικὰ τέρατα, ὧν ἡ ἐμφάνισις ἐν τε τῇ ἀρχαίᾳ καὶ τῇ βυζαντινῇ διακοσμητικῇ ὀφείλεται ἀναμφισβητήτως εἰς τὴν μετὰ τῶν ἀρχαίων ἀνατολικῶν λαῶν ἐμπορικὴν ἐπιμιξίαν, ἀγαπᾶ ἰδιαιτέρως ἡ τέχνη τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν, εἰς ἣν καὶ τὸ περιγραφόμενον δάπεδον ἀνήκει. Τοιαῦτα δὲ τέρατα συναντῶμεν ὄχι μόνον ἐπὶ μωσαϊκῶν ἀλλὰ καὶ

πρὸς τὸ κυκλικόν του πλαισίον. Ἡ διατήρησις τῆς παραστάσεως ταύτης δὲν εἶνε δυστυχῶς ἀρίστη.

Ἄλλο φανταστικὸν ζῷον, γρῦν αὐτὸ πιθανώτατα (Εἰκ. 13) εἰκονίζεται ἐπὶ τοῦ ἀμέσως πρὸς ἀνατολὰς τοῦ κεντρικοῦ τετραγώνου χώρου.

Εἰκὼν 13.

Τὸ ζῷον παρίσταται βαδίζον πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ κίνησιν ἀποδοθεῖσαν μετὰ χάριτος καὶ ἀφελείας. Ἐντύπωσιν προξενεῖ ἡ ἀπλουστάτη ἐκτέλεσις τῆς εἰκόνας ταύτης, δι' ἣν δύο μόνον χρώματα ἐχρησιμοποιήθησαν· λευκὸν μὲν διὰ τὰ φωτεινά, βαθέως δὲ κυανοῦν διὰ τὸ περίγραμμα καὶ τὰ σκιαζόμενα τοῦ σχεδίου μέρη. Οὐδεμία δ' ἐδηλώθη ἀνατομικὴ ἢ ἄλλη λεπτομέρεια.

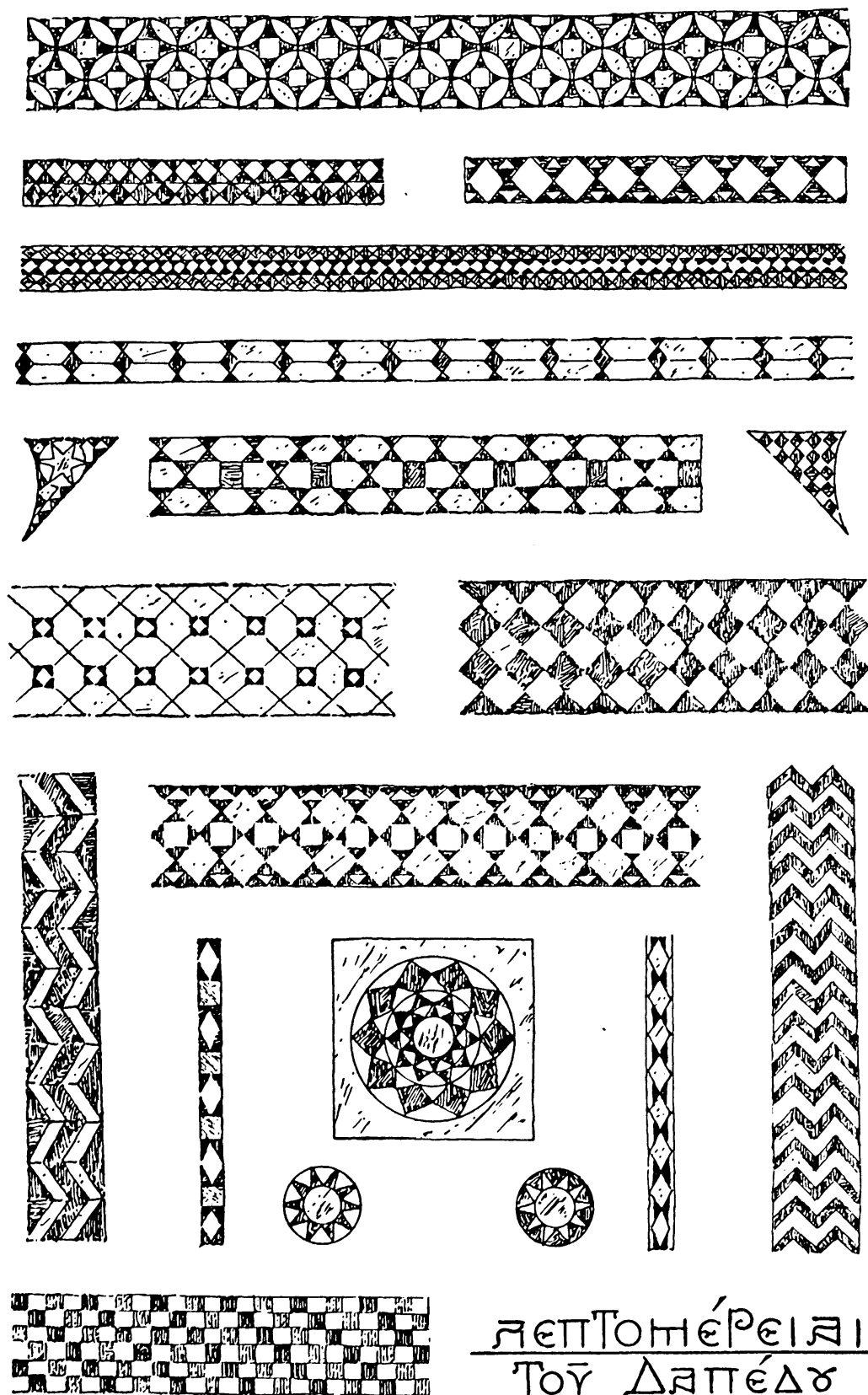
Ἐτι περαιτέρω πρὸς ἀνατολὰς εὑρηται ἐπὶ πλακὸς ὀρθογωνίου ἄλλο ἀγαπητὸν εἰς τοὺς βυζαντινοὺς τεχνίτας θέμα (Εἰκ. 14) ἀετὸς εἰκονιζόμενος κατ' ἐνώπιον, κρατεῖ διὰ τῶν γαμψῶν ὀνύχων του λαγῶν πτήσσοντα ἐκ φόβου. Ὡς δ' ἐν τῇ προηγουμένῃ οὕτω καὶ ἐν τῇ παρούσῃ παραστάσει πλὴν τοῦ καλοῦ σχεδίου ἀξία προσοχῆς εἶνε ἡ ἀπλότης τῆς ἐκτελέσεως καθ' ἣν τρία μόνον μαρμάρων χρώματα ἐχρησιμοποιήθησαν.

Πλὴν ὅμως τῶν ζωϊκῶν παραστάσεων ἀξιοπαρατήρητοι εἶνε καί τινες γεωμετρικαί, μάλιστα δ' ἡ ὑπὸ τὸν τροῦλλον εἰκονιζομένη, ἣς τὸ σχέδιον μετ' ἐλαχίστων παραλλαγῶν ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐν τῷ ἱερῷ (Πίν. 1). Τὸ κεντρικὸν θέμα ἀποτελεῖ ἐνταῦθα τὸ σύνηδες ἐν τῇ βυζαντινῇ διακοσμητικῇ σύμπλεγμα τοῦ μετὰ τεσσάρων κύκλων διαπλεκόμενου τετραγώνου ἐγγεγραμμένου ἐνταῦθα διαγωνίως ἐντὸς ἄλλου μείζονος τετραγώνου. Τὸ σύμπλεγμα δ' αὐτὸ περιβάλλει μικρὸν κυκλικὸν ἀνάγλυφον ἐφθαρμένον σήμερον καὶ παριστῶν πιθανώτατα ἀετὸν μὲ ἀνοικτὰς τὰς πτέρυγας. Σημειωτέον δ' ὅτι ἕκαστος τῶν τεσσάρων κλάδων τοῦ σχεδίου σχηματίζεται κατ' ἴδιον συνδυασμὸν λευκῶν, κιτρίνων, ἐρυθρῶν, κυανῶν καὶ πρασίνων τεμαχίων, ἄλλος δὲ πάλιν συνδυασμὸς ἐναλλάξ πρασίνων καὶ

Εἰκὼν 14.

ΣΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ
ΤΟΥ ΔΑΠΕΔΟΥ

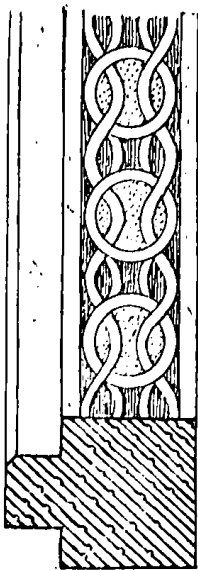
Εικόν 15.

έρυθρῶν ρόμβων εἰς δύο σειρὰς τεταγμένων σχηματίζει τὸ ἔξωτερικόν του πλαίσιον. Ὑπάρχουσιν ὁμοῦς δύο ἀκόμη ἄλλα ἔξωτερικὰ πλαίσια, χωριζόμενα ἀπ' ἀλλήλων, τὸ μὲν ἔξωτάτον ἀπὸ τοῦ δευτέρου δι' ἀνοικτῶν λωδῶν πλακῶν, τοῦτο δ' ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ διὰ βαθέως κυανῆς ταινίας. Καὶ τὸ μὲν ἐσωτερικὸν πλαίσιον ἐσχηματίσθη διὰ τετραγώνων τεμαχίων ἐναλλάξ ἐρυθρῶν καὶ κυανῶν τοποθετημένων ἐν εἴδει ζατρικίου, τὸ δ' ἔξωτερικὸν διὰ σειρᾶς τεμνομένων κύκλων ἐναλλάξ λευκῶν καὶ κυανῶν, ἐν τῷ κέντρῳ τῶν ὁποίων ἐτέθησαν τετράγωνα τεμάχια. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ ἔξωτάτῳ περιθωρίῳ (πλευρᾶς 3 μ.) εὔρηται καὶ τὸ ἀνωτέρω περιγραφέν φανταστικὸν ζῶον τῆς εἰκόνας (ᾄρα Πίν. 1).

Ἄξια ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶνε ἐπίσης καὶ τέσσαρα κυκλικὰ, ποικίλων δὲ διαστάσεων ὀμφάλια, ὧν ἐν μὲν εὔρηται παρὰ τὸ μέσον τοῦ βορείου κλίτους τοῦ ναοῦ, δύο δ' ἄλλα κατὰ τὸ νότιον, τὸ δὲ τέταρτον πρὸ τῆς φερύσης τὸν ἀετὸν πλακός. Ἐκ πάντων δ' ὀραιότατον τυγχάνει τὸ πρῶτον, τόσον διὰ τὸ σχέδιόν του, ὅσον καὶ διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἁρμονίαν τῶν χρωματισμῶν του (ᾄρα Πίν. 1).

Τὰ δὲ λοιπὰ κοσμοῦντα τὸ δάπεδον πλαίσια κατανεμημένα ἐπ' αὐτοῦ κατ' ἐλευθέραν πῶς συμμετρίαν δὲν παρουσιάζουσι τι τὸ ἰδιαιτέρον ἐν τῇ συνθέσει των. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ θὰ παραλείψωμεν τὴν καθ' ἕκαστον περιγραφὴν αὐτῶν παραπέμποντες ἀπλῶς τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν εἰκόνα 15, ἐν ἣ περιελήφθησαν δείγματα σχεδίων εἰλημμένων ἕκ τε τοῦ κεντρικοῦ καὶ τῶν λοιπῶν πλαισίων.

Εἰκὼν 16.

ΤΑ ΓΛΥΠΤΑ

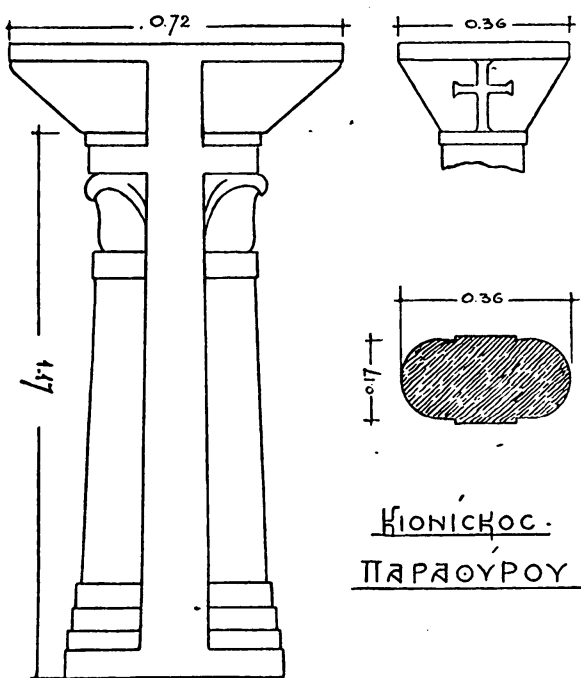
Ἐκ τῶν ὀλίγων τεμαχίων γλυπτῶν, ἅτινα διαφυγόντα τὴν καταστροφὴν ἢ τὴν ἐκ νέου ἐντείχισιν διετηρήθησαν μέχρι σήμερον ἐν τῇ μονῇ θὰ μνημονεύσωμεν κατ' ἀρχὰς δύο ἀνήκοντα κυρίως εἰς τὸν ἀρχιτεκτονικὸν τοῦ παλαιοῦ ναοῦ διάκοσμον. Τὸ ἐν τούτων (Εἰκ. 16) εἶνε ἀναμφιβόλως παραστάτης θύρας, ὡς ἐμφαίνει ἡ ὀριζοντία αὐτοῦ τομῆ, ἀποτελουμένη ἐξ ἑνὸς τετραγώνου σώματος φέροντος κατὰ τὴν μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ μικροτέραν τετράγωνον γλωσσίδα, χρήσιμον διὰ τε τὴν εὐστάθειαν καὶ τὴν ἀπόκρυψιν τοῦ τετραξύλου τῆς θύρας. Ἐπὶ τῆς συνεχομένης πρὸς τὴν γλωσσίδα ταύτης πλευρᾶς, τῆς βλεπούσης δηλονότι πρὸς τὰ ἔξω, εὔρηται κόσμημα ἀνάγλυπτον πλάτους 0.105 συνιστάμενον ἐκ κύκλων τεθειμένων κατ' ἀποστάσεις καὶ διαπερωμένων ὑπὸ ἐλικοειδῶν πλοχμῶν. Τῶν κύκλων τούτων τὸ πεδίον εἶνε ἀνωμάλως εἰργασμένον· συνάγομεν δ' ἐκ τούτου, ὅτι θὰ ἦτο πεπληρωμένον διὰ χρωματιστῆς κηρομαστίχης, ὡς βλέπομεν καὶ εἰς ἄλλα ἐπι-

πεδόγλυφα λεγόμενα γλυπτά ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ V μ. X. αἰῶνος.¹

Τὸ δὲ δεύτερον γλυπτόν (Εἰκ. 17) εἶνε μαρμάρινος ἀμφικιονίσκος, προερχόμενος ἐξ εὐμεγέθους τινὸς διλόβου ἢ τριλόβου παραθύρου τοῦ παλαιοῦ ναοῦ, οὐτινος θὰ ἐχρησίμευεν ὡς μεσοχώρισμα. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ὀριζοντίας αὐτοῦ τομῆς συνισταμένης ἐξ ἑνὸς ὀρθογωνίου σώματος (0,145 × 0,185) κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ ὁποίου εἶνε προσηρητημένοι ἀποφύσεις καταλήγουσαι εἰς ἡμικύκλιον. Ὁ κιονίσκος

εἶναι μονόλιθος ἀπαρτίζεται δ' ἐκ βάσεως κορμοῦ, κιονοκράνου καὶ ἐπιθήματος. Καὶ ἡ μὲν βάσις συνίσταται ἐκ τεσσάρων ἐπαλλήλων ταινιῶν πλάτους διαδοχικῶς 6, 4, 5 καὶ 5 ἑκατοστῶν, ὧν ἑκάστη εἰσέχει τῆς ὑποκειμένης κατὰ 0,005· ὁ δὲ κορμὸς ὕψους 0,67 εἶνε ἀκόσμητος, ἔχει μείωσιν καὶ συνάπτεται πρὸς τὸ κιονόκρανον δι' ἐπιπέδου ταινίας πλάτους 0,06. Τὸ κιονόκρανον ἔχει, ἄνευ τοῦ ἐπιθήματος, ὕψος 0,23 ἀποτελεῖται δ' ἐξ ἀδρομεροῦς τινος φυλλομόρφου καλάθου ἐφ' οὗ βαίνει ἐπίπεδος ἄβαξ ὕψους 0,03. Τέλος τὸ ἐπίθημα ἔχει

Εἰκὼν 17.

τὸ σύνηθες κολούρου πυραμίδος σχῆμα εὐρυνόμενον ἄνω πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ τοίχου τῶν τόξων μέχρι διαστάσεων 0,36 × 0,72. Αἱ πλευραὶ τοῦ ἐπιθήματος δὲν εἶνε πᾶσαι ἐπίπεδοι ἀλλ' ἐλαφρῶς κυρταὶ ἰδίᾳ δ' αἱ στεναὶ ἐπὶ μιᾷ τῶν ὁποίων εὔρηται καὶ ἀνισοσκελὴς ἀνάγλυπτος σταυρός.

Καὶ ὁ μὲν τύπος τοῦ κιονοκράνου ἦτο ἐν χρήσει ἤδη ἀπὸ παλαισ-χριστιανικῶν χρόνων,² εὔρηται δὲ κατὰ τὸν VIII ἢ IX μ. X. αἰῶνα, ὅτε τὸν συναντῶμεν εἰς τὸ ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τῆς Ματρόνας,³ ἢ δὲ ὅλη τοῦ κιονίσκου διαμόρφωσις εὔρηται καὶ εἰς ἄλλων βυζαντινῶν ναῶν κιονίσκους ὡς π. χ. ἐν τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναῷ τῆς Θεοτόκου⁴ (Κιλισὲ Τζαμί).

¹ Ευγγόπουλος, Ἀρχ. Ἐφημ. 1917, 73.

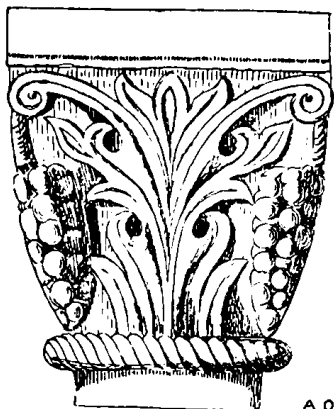
² Ἐν Medinet-Habou, Johann Georg Herzog zu Sachsen: Streifzüge durch die Kirchen und Klöster Ägyptens, Leipzig 1914 σ. 71 ἑ. Πίν. 107 Εἰκ. 130.

³ Strzygowski Römische Quartalschrift 1892 Πίν. XIII.

⁴ Lenoir Architecture monastique Paris 1856, 279. Gailhabaud Monuments anciens et modernes Τόμ. 2, 1850 (ἄνευ ἐνδείξεως σελίδων).

Ἐκ τῶν λοιπῶν γλυπτῶν ἀναφέρομεν τρία μικρὰ ἐκ λευκοῦ μαρ-
 μάρου κιονόκρανα, ὧν τὸ περιεργότερον παρίσταται ἐν εἰκόνι 18. Τὸ

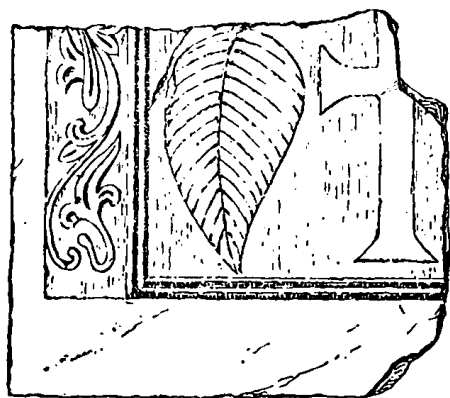

Εἰκὼν 18.

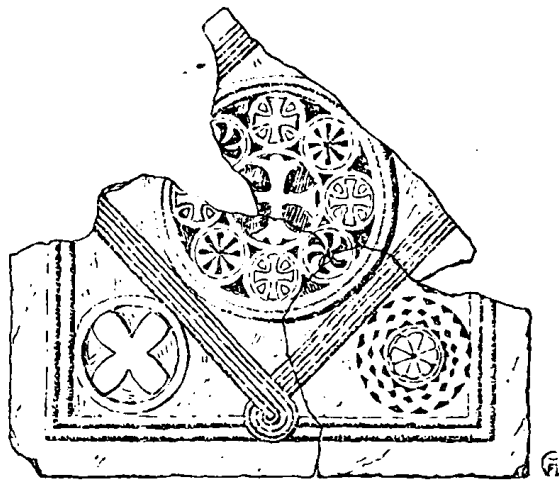
κιονόκρανον τοῦτο, ὀλικοῦ ὕψους 0.195 ἔχει
 τὴν μορφήν καλάθου, ὅστις κάτω μὲν ἀκκουμβᾷ
 ἐπὶ μικρᾷ ἐλικτιῆς σπείρας ὕψους 0.02, ἄνω
 δὲ στέφεται ὑπὸ τετραγώνου (0.175×0.175)
 ἄβακος ὕψους 0.032. Ἐκ τῶν τεσσάρων δὲ
 πλευρῶν τοῦ κιονοκράνου μόνον αἱ τρεῖς εἶνε
 διακεκοσμημέναι, τῆς τετάρτης παραμεινάσης
 ἀκοσμήτου καὶ ἐπιπέδου. Συμπεραίνομεν δὲ
 ὡς ἐκ τούτου, ὅτι τὸ κιονόκρανον θὰ ἠρείδετο
 ἐπὶ τινος ἐπιφανείας ὀπισθεν αὐτοῦ κειμένης.
 Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν διακόσμησιν τοῦ καλά-
 θου, αὕτη συνίσταται ἐξ ἐσχηματοποιημένων

φύλλων ἀκάνθης, ὧν δύο παραφυάδες ἀνερχόμεναι μέχρι τῶν γωνιῶν
 τοῦ ἄβακος διαμορφοῦνται ἐκεῖ εἰς ἔλικας. Ἀπὸ τῶν ἐλίκων δὲ τούτων
 κατακρέματα διὰ στελέχους ἀνά εἰς βότρους.

Τὰ δὲ λοιπὰ δύο κιονόκρανα ἔχουσι τὸ αὐτὸ καὶ τὸ πρῶτον ὕψος
 ἦτοι 0.195, σχῆμα ὅμως πλησιάζον πρὸς τὸν κύβον. Ὡς δὲ τοῦ πρώτου
 οὕτω καὶ τούτων μία τῶν πλευρῶν παρέμεινεν ἀκόσμητος καὶ ἐπίπεδος

Εἰκὼν 19. — Πλάξ θωρακείου.

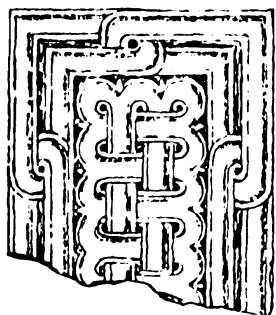

Εἰκὼν 20. — Πλάξ θωρακείου.

αἱ δὲ λοιπαὶ ἐκοσμήθησαν εἴτε διὰ λυροειδοῦς κοσμήματος περιβάλλον-
 τος ποικιλόσημα ἀνθέμια, εἴτε διὰ πυροστροβίλου, εἴτε διὰ σταυροῦ
 εἴτε τέλος διὰ φύλλων ἀκάνθης περιβαλλόντων τὴν βάσιν λογχοειδῶν
 ὑδροβίων φυλλωμάτων.

Θὰ ἐξετάσωμεν ἤδη μίαν ὁμάδα ἀναγλύφων προερχομένων ἀσφα-
 λῶς ἐκ τοῦ παλαιοῦ μαρμαρίνου εἰκονοστασίου. Δυστυχῶς ἡ διατήρησις
 τῶν γλυπτῶν τούτων δὲν εἶνε τόσον ἀρτία ὡς ἡ τῶν ἤδη περιγραφέν-

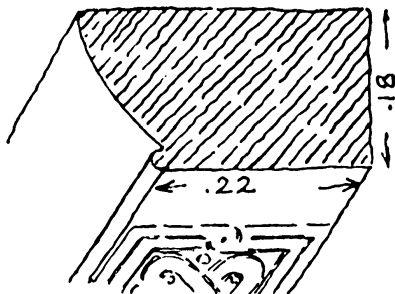
των. Εἶνε πάντα τεθραυσμένα καὶ κολοβά, τινὰ δὲ καὶ τελείως ἐφθαρμένα, λόγῳ τῆς μεταγενεστέρως χρησιμοποίησέως των εἰς τὸ προστο-

Εἰκὼν 21.

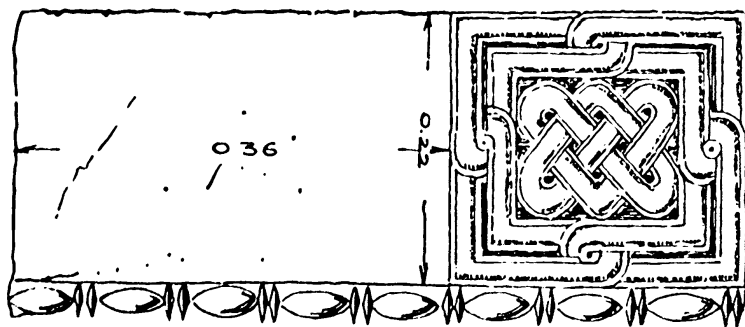
μαῖον τοῦ ἐν τῇ αὐτῇ τῆς μονῆς φρέατος.

Αἱ εἰκόνες 19 καὶ 20 παρέχουσι τὸ σχέδιον δύο πλακῶν μαρμαρίνων πάχους 0.07. Καὶ ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης εἰκονίζεται ἐντὸς πλαισίου ἑλαφρῶς ἀνάγλυπτος ἀνισοσκε-

Εἰκὼν 22.

λῆς σταυρός, ἀριστερὰ δ' αὐτοῦ μέγα ἀντεστραμμένον φύλλον. Τοῦ περιβάλλοντος τὸν σταυρὸν πλαισίου ἡ μὲν κάτω ὀριζοντία πλευρὰ εἶνε ἀκόσμητος, ἡ δὲ κατακόρυφος διακοσμεῖται δι' ἐλικοειδῶς βαίνοντων ἀνθεμίων¹.

Εἰκὼν 23.

βανομένου ὡς ἄξονος τοῦ σταυροῦ θὰ ἦτο 1.10. Ἐπὶ δὲ τῆς ἄλλης πλακῆς, ἣς ἔχομεν ὀλόκληρον τὸ μήκος (0.87) παρίσταται κατὰ μὲν τὸ κέντρον ἐντὸς κύκλου ἰσοσκελῆς σταυρὸς περιβαλλόμενος ὑπὸ ὀκτώ μικροτέρων κύκλων κυκλικῶς διατεταγμένων καὶ πλαισιουμένων διὰ κυκλικῶν πάλιν πλαισίων ἐγγεγραμμένων εἰς τετράγωνον, οὗτινος αἱ γωνίαι συμπλέκονται πρὸς τὰ μέσα τῶν πλευρῶν ἑτέρου μείζονος τετραγώνου περιγεγραμμένου εἰς τὸ πρῶτον. Καὶ οἱ μὲν ὀκτώ μικροὶ κύκλοι κοσμοῦνται ἐναλλάξ διὰ σταυρῶν, ἀστέρων ὀκτακτίνων καὶ πυροστροβίλων· τὰ δὲ μεταξύ τῶν δύο τετραγώνων καταλειπόμενα τρίγωνα εἶνε πεπληρωμένα διὰ κύκλων

Εἰκὼν 24.

¹ Ὁμοία διακόσμησις τῶν καθέτων μόνον πλευρῶν τοῦ πλαισίου εὑρηται καὶ ἐν ἀνάγλυφῳ Ὁωρακείῳ τοῦ εἰκονοστασίου τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας ὅρα εἰκόνα παρὰ Dalton, Byzantine Art and Archeology Oxford 1911 Εἰκ. 97.

κοσμουμένων τοῦ μὲν διὰ τετραφύλλου τοῦ δὲ διὰ ῥόδακος. Ἐν τῷ ῥόδακι δὲ μάλιστα τούτῳ εὐρίσκονται καὶ ἕληνη τῆς κηρομαστίχης δι' ἧς ἦσαν πεπληρωμένα τὰ τριγωνίδια, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὸ πεδίον τῶν πετάλων του. Φαίνεται δ' ὅτι δι' ὁμοίας ὕλης ἦσαν πεπληρωμένοι οἱ τε ὀκτάκτινοι ἀστέρες καὶ οἱ πυροστρόβιλοι.

Δύο ἄλλα τεμάχια εἰκονιζόμενα παραπλεύρως (Εἰκ. 21 καὶ 23) προέρχονται ὁμοίως ἐκ τοῦ εἰκονοστασίου. Εἶνε δὲ ταῦτα τμήματα τοῦ ἐπιστυλίου, ὡς ἀποδεικνύει ἡ παρατιθεμένη κατακόρυφος τομή των (Εἰκ. 22). Τὰ παριστάμενα ἐδῶ κοσμήματα, ἀπαρτιζόμενα ἐκ γεωμετρικῶν πλοχμῶν, ἀνήκουσιν εἰς τὴν κάτω ὀριζοντίαν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐπιστυλίου, ἥτις δὲν ἦτο συνεχῶς διακεκοσμημένη ἀλλὰ κατέλειπε κενὰ καλυπτόμενα ὑπὸ τῶν κιονίσκων, οἵτινες ὑπεστήριζον τὸ ἐπιστύλιον. Πλὴν δὲ τῆς κάτω καὶ ἡ ἔμπροσθία ἐπιφάνεια τοῦ ἐπιστυλίου ἦτο κατάκοσμος καταλήγουσα κάτω εἰς ὠραῖον ἀστράγαλον. Δυστυχῶς ὅμως τὸ σχέδιον αὐτῆς λόγῳ τῆς φθορᾶς ἐκ τῶν σχοινίων, δι' ὧν ἀνείλκοντο οἱ κάδοι, κατέστη τόσον δυσδιάκριτον, ὥστε ἡ σχεδιάσις του δὲν εἶνε πλέον ἐφικτή.

Μνημονεύομεν ἐν τέλει μικροῦ τινος (0.245 × 0.30) ἀναγλύφου ἐντετειχισμένου σήμερον ἐν τινι κελίῳ τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς μονῆς (Εἰκ. 24). Ἐντὸς πλαισίου σχηματιζομένου διὰ τινος τόξου φερομένου ἑκατέρωθεν ἐπὶ διδύμων κιονίσκων εἰκονίζεται ἀνισοσκελῆς σταυρός· ἀπὸ τῆς βάσεως τοῦ σταυροῦ τούτου ἐκφύονται πολυέλικτα ἀνθέμια πληροῦντα τὰς δύο κάτω κενὰς γωνίας, ἐν ᾗ αἱ ἄνω κοσμοῦνται διὰ δίσκων φερόντων τὴν συντετμημένην ἐπιγραφὴν $\overline{IC} \overline{XC} = \text{Ἰησοῦς Χριστός}$. Τὸ περιγραφέν θέμα τυγχάνει συνηθέστατον ἐν τῇ βυζαντινῇ διακοσμητικῇ.

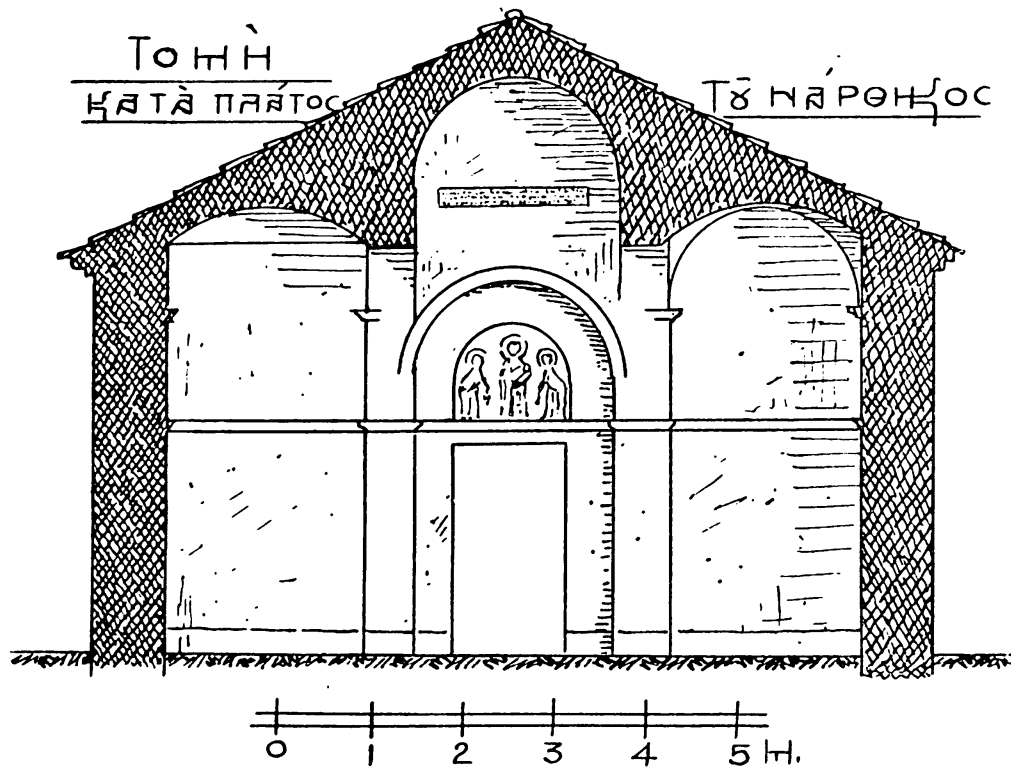
ΑΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑΙ

Ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν, αἵτινες ἐκόσμουσαν τὸν ναὸν καὶ τὸν ἐσωνάρθηκα ποιηθεῖσαι, ὡς μᾶς διδάσκουσι τὰ ἐν σελ. 7 μνημονευθέντα σημειώματα, κατὰ τὸν ΙΑ' καὶ τὸν ΙΒ' αἰῶνα, οὐδεμία δυστυχῶς περιεσώθη, λόγῳ τῆς ἀνατινάξεως τοῦ ναοῦ. Τὸ μόνον λείψανον, ὅπερ, καίτοι πολλαχῶς ἐφθαρμένον, διετηρήθη ὅπωςδὴποτε ἀμετασκέυαστον εἶνε τοιχογραφία εὐρίσκομένη ὑπεράνω τῆς θύρας, δι' ἧς ὁ ἐξωνάρθηξ συγκοινωνεῖ πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν νάρθηκα, ἐπὶ τοῦ τοίχου δηλαδὴ ἐκείνου, ὅστις φέρει καὶ τὴν κτιτορικὴν ἐπιγραφὴν καὶ ὅστις, ὡς ἐλέχθη, διέφυγε τὴν ἐκ τῆς ἀνατινάξεως καταστροφὴν. Εἰκονίζεται λοιπὸν ἐνταῦθα (Εἰκ. 25) ἐντὸς ἡμικυκλικῆς βαθύνσεως (διαμ. 1.22 ὕψους 1.02) ἡ Θεοτόκος ὀρθία κρατοῦσα ἐν ταῖς ἀγκάλαις τὸ παιδίον Ἰησοῦν, κατὰ τὸν τύπον δηλονότι τῆς Ὁδηγητρίας. Ἐκατέρωθεν τῆς Παναγίας προσκλίνουσι σεβίζοντες οἱ ἀρχάγγελοι Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ. Τό τε σχέδιον τῶν μορφῶν καὶ ἡ ἔκφρασις αὐτῶν ἔχουσιν ἀποδοθῆ ἐπιτυχέστατα, ἐφ' ὅσον ἐννοεῖται

δύναται τις νὰ κρίνη εἰσέτι μετὰ τὴν φθορὰν, ἣν ὑπέστη ἡ εἰκὼν λόγῳ τοῦ χρόνου. Ὡς πρὸς δὲ τὴν χρονολογίαν κατασκευῆς τῆς εἰκόνας, τὸ

Εἰκὼν 25.

καλὸν σχέδιον καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐκτελέσεως ἐμφαίνουσι χρόνους προγενεστέρους τῆς Ἀλώσεως.

ΤΑ ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΗΜΑΤΑ

Ἡ τελευταία αὕτη κατηγορία λειψάνων τέχνης ἀπαρτίζεται κυρίως ἐξ ἀφιερωμάτων ἱερῶν ἐν γένει σκευῶν — σταυρῶν, δισκοποτήρων, ἀστερίσκων, λειψανοθηκῶν, φωτοστεφάνων, καλυμμάτων εὐαγγελίων, κανδηλῶν κλπ. — ἅτινα κατὰ καιροὺς προσέφερον εἰς τὴν μονὴν ἢ εὐλάβεια μοναστῶν ἢ λαϊκῶν προσκυνητῶν ἐκ τῶν γειτονικῶν χωρίων.

Ἀπὸ ἀπόψεως τέχνης δὲν παρουσιάζουσι τὰ ἀφιερῶματα ταῦτά τι τὸ ἔκτακτον. Ὁφέλιμα εἶνε μόνον διὰ τὰς ἐπιγραφάς, ἃς φέρουσιν ἐπ' αὐτῶν κεχαραγμένας, ἐξ ὧν μανθάνομεν οὐ μόνον ὀνόματά τινα ἡγουμένων τῆς Βαρνάκοβας ἀλλὰ καὶ διαλεκτικὰς τινὰς ἰδιορρυθμίας τῆς ἐν Αἰτωλίᾳ μετὰ τὴν ἄλωσιν λαλουμένης γλώσσης.

Ὁ κάτωθι πίναξ ἀναγράφει κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν, ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ 1688, τὰ ἐν τῇ μονῇ ἀποκείμενα μεταλλοτεχνήματα καὶ τὰς ἐπ' αὐτῶν ἐπιγραφάς.

- 1) Δισκοπότηρον ἐξ ὀρειχάλκου ἐπίχρυσον ὕψους 0.245· ὑπὸ τὸ χεῖλος ἡ ἐπιγραφή:

*αχπη' † Μνησιτι Κυριε των δουλον του Θεου Ηακωβου Ιερο-
μοναχου και τον γονεων αυτου*

Ὁ μνημονευόμενος ἐνταῦθα Ἰακώβος εἶνε πιθανώτατα ὁ ἐν τῷ ἐνε-
τικῷ ἐγγράφῳ τοῦ Μολίνου ἀναφερόμενος ἡγούμενος τῆς Βαρνάκο-
βας (ὄρα ἀνωτέρω σελ. 18).

Ἐπὶ τῆς κοιλίας τοῦ ποτηρίου εἰκονίζονται ἑξαπτέρυγα μεταξὺ δ' αὐ-
τῶν πλοχομοί. Ἐπὶ δὲ τῆς λαβῆς εὑρηται ἡ ἐπιγραφή:

Μνησιτι Κε Χριστοδουλου

- 2) Ἀστερίσκοι φέροντες τὴν ἐπιγραφὴν: «τον επιρικιον υμνον κλπ.» καὶ
χρονολογίαν *αχπη'*
- 3) Δίσκος ἐξ ὁμοίου ὡς ἄνω ὑλικοῦ διαμέτρου 0.18. Ἐπὶ τοῦ χεῖλους ἡ
ἐπιγραφή «*Λαβετε φαγετε κτλ.*» καὶ ἡ χρονολογία *αχπη'* ἐξ ἧς συμ-
περαίνω, ὅτι ὡς καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 2 ἀνετέθη καὶ ὁ δίσκος ὑπὸ
τοῦ αὐτοῦ Ἰακώβου.
- 4) Δισκοπότηρον μετὰ βράσεως ἐπίχρυσον εἰργασμένον ἐκκρουστικῶς (au
geroussé), ὕψ. 0.23.
Ἐπὸ τὸ χεῖλος ἐξωτερικῶς ἡ ἐπιγραφή: «*Λαβετε φαγετε . . . .*» καὶ
«*Πιετε εξ αυτου παντες . . . . ετος 1708 Δημητηρη Μπελεση*»
- 5) Σταυρὸς χαλκοῦς ἐπάργυρος ὕψ. 0.29. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεώς του εἰκο-
νίζεται ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας ἡ Σταύρωσις. Κατὰ
τὰς γωνίας τὰ σύμβολα τῶν Εὐαγγελιστῶν με ἐπιγραφὰς συντετμη-
μένας. Ἐπὶ τῆς λαβῆς ἡ ἐπιγραφή:

*αφιεροθη οντος ο τιμος σταυρος εις την αγιαν Παρασκευην
εις την κομην Κερασσων του κατου Μαχαλα : 1737.*

Κατὰ ταῦτα τὸ ὡς ἄνω ἀνάθημα δὲν ἐγένετο πρὸς τὴν Βαρνάκο-
βαν, ἄγνωστον δὲ τυγχάνει πῶς περιῆλθεν εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν της.

- 6) Κανδήλα ἀργυρᾶ φέρουσα ἐπὶ τοῦ χεῖλους τὴν ἐπιγραφὴν:

*Δεση Κοστιανι Χουλιαρας ης μονιν αγιας Μαρινης
επιμελιτις Θεονα ιερομοναχου † 1794*

καὶ κάτωθεν

Εντεχνεοι¹ Παναγιωτης Καζαντζογιανου και Νικολος Δαμηανου

Καὶ τοῦτο λοιπὸν τὸ ἀνάθημα δὲν ἀφιερώθη εἰς τὴν μονὴν Βαρνάκοβας.

¹ = Ἐτέχνωσεν.

- 7) Φωτοστέφανος άργυροῦς μετὰ στέμματος ἐπιχρύσου. Φέρει ἐπιγραφὴν
*Δεση ης την Παναγιαν
 Βερνικοβου υπο Κοσταντι
 Χουλιαρα 1795 Μηνι Απριλιος.*
- 8) Φωτοστέφανος άργυροῦς μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς:
*Δεσης εις την Θεοτοκον Βερνικοβου εν ηερευσι
 Παπαποστολου 1795 Μαγιου 14*
- 9) Χεῖρ άργυρᾶ ὑπερφυσικοῦ μεγέθους φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν:
*Δεσις ης την Πανακραντον | Θεοτοκον Βερνηκοβου | ηπο του Ιωανου
 Καρα Καργιοτη 1795*
- 10) Σταυρὸς χρυσοῦς κοκκωτὸς (granulé) διάλιθος, ὕψους 0.32. Περιβάλλει ξύλον ἐφ' οὗ εὑρηνται γεγλυμμένα εἰκόνες τῆς Γεννήσεως καὶ τῆς Σταυρώσεως. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:
*✠ 1800 Αυγουστου πρωτη Δια εξοδου του πανοσιοτατου παπα
 κυρ Γαβριηλ Βερνυκοβου. Ουτος εστι απο Χρισοβητζα. Εντε-
 χνευσι Νικολαος Δαμανου ✠*
- 11) Μέγας διάλιθος σταυρὸς ὕψ. 0.52 μετὰ 3 μικρῶν φανῶν καὶ σμάλτου μεταξὺ τῶν ποικίλων κοσμημάτων, ἀνεπίγραφος.
- 12) Ἄγιαστήρα άργυρᾶ μήκους 0.19. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:
Παρθενου | Ιερομοναχου
- 13) Κανδήλα άργυρᾶ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν:
Δηαμαντη, Ιωανου, Θεοδορη, Ασημω, Ζωητσα 1804 Αβουστου 18
- 14) Λειψανοθήκη άργυρᾶ
1805 Ηγουμενευοντος Νεκταριου
- 15) Χαλκαργυροῦν ποτήριον μετὰ σλαβικῆς ἐπιγραφῆς.
- 16) Ἄργυροῦν δισκοπότηρον ὕψ. 0.275. Φέρει τὰς ἑξῆς ἐπιγραφάς:
*Δεσις του δουλου του Θεου Κιριτζη | Αναγνωστι, Δημητριου
 Αναγνωστι, Αρχοντου, Θεοδορι, Εκατερινης.*
*✠ αφιερωθησαν παρα της γενεας των Οχανιδων εις μνημοσυνον
 των γονεων αυτων Ιωαννου, Μπαλασκας, Σιλβεστρου και Διαμαντη
 Γονεων, τεκνων και αδελφων 1806.*

- 17) Λειψανοθήκη ἀργυρά
1818 Οκτωβριος
Δεσις του ηγουμένου Ηοαννηκου * Βερνηκοβου * Μονης.
- 18) Μάχαιρα ἐφ' ἧς ἡ ἐπιγραφή:
1819 † Ηοανικιου Ηγουμενου Βερνικοβου.
- 19) Κάλυμμα Εὐαγγελίου
Ἐπὶ τῆς ἐμπροσθίας αὐτοῦ ἐπιφανείας ἡ ἐπιγραφή:
Δια χειρος του Κωνσταντη Κομητζάκη
Ἐπὶ δὲ τῆς ὀπισθίας:
Δεση του δουλου του Θεου | Θεοχαρις : του Ηοαννου |
Γεωργιου : Γληγορη 1835

Παραθέτομεν τέλος καὶ τὰς ἐπὶ τοῦ εἰκονοστασίου δι' ἐλαιοχρώματος γεγραμμένας ἐπιγραφὰς ἐχούσας ὧδε :

- 1) «Τὰ ἔξοδα τοῦ παρόντος τέμπλου διὰ τὸ ἦμισον τοῦ σκαλίματος ἔγεινον διὰ τῶν χρημάτων τοῦ ἀειμνήστου Ἰωαννηκίου Ἱερομονάχου καὶ προηγουμένου τῆς ἱερᾶς μονῆς ταύτης κατὰ τὸ ἔτος ,αωλά»
- 2) Τὸ θεῖον καὶ ἱερὸν τέμπλον τοῦτο ἐχρυσώθη διὰ χρηματικῆς συνδρομῆς τοῦ πανοσιωτάτου $\overline{\kappa\omicron\upsilon}$ Παρθενίου ἐκ τῆς ἱερᾶς ταύτης μονῆς καὶ κόμης Καριᾶς¹ : ,αωλη
- 3) Διὰ χειρὸς Ζαχαρίου ἱερομονάχου καὶ Δημητρίου ἀδελφῶν Πελοποννησίων. Ἐγουμενεύοντος τοῦ πανοσιωτάτου $\overline{\kappa\omicron\upsilon}$: Χρυσάνθου.

Τοσαῦτα περὶ τῶν ἐν τῇ μονῇ λειψάνων τέχνης, περὶ τῶν ὁποίων τίς οἶδε πόσα θὰ εἶχέ τις νὰ γράψῃ ἂν ἡ Βαρνάκοβα διέφευγε τὴν καταστροφὴν τῆς ὑπὸ τῶν μὴ σεβομένων μηδ' ἱερὰ μηδ' ὄσια προαιωνίων ἐχθρῶν τῆς Ἑλλάδος.

¹ Ἡ ἀναφερομένη ἐνταῦθα κόμη Καρὰ ἀπέχει περὶ τὴν ὄραν τῆς μονῆς. Ἐκ ταύτης δὲ κατήγετο καὶ ὁ ἡρωϊκὸς ἡγούμενος τῆς Βαρνάκοβας κατὰ τὴν τουρκικὴν πολιορκίαν Κοσμᾶς Θεοχάρης.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ο ΠΑΡΑ ΤΟ ΕΥΠΑΛΙΟΝ ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

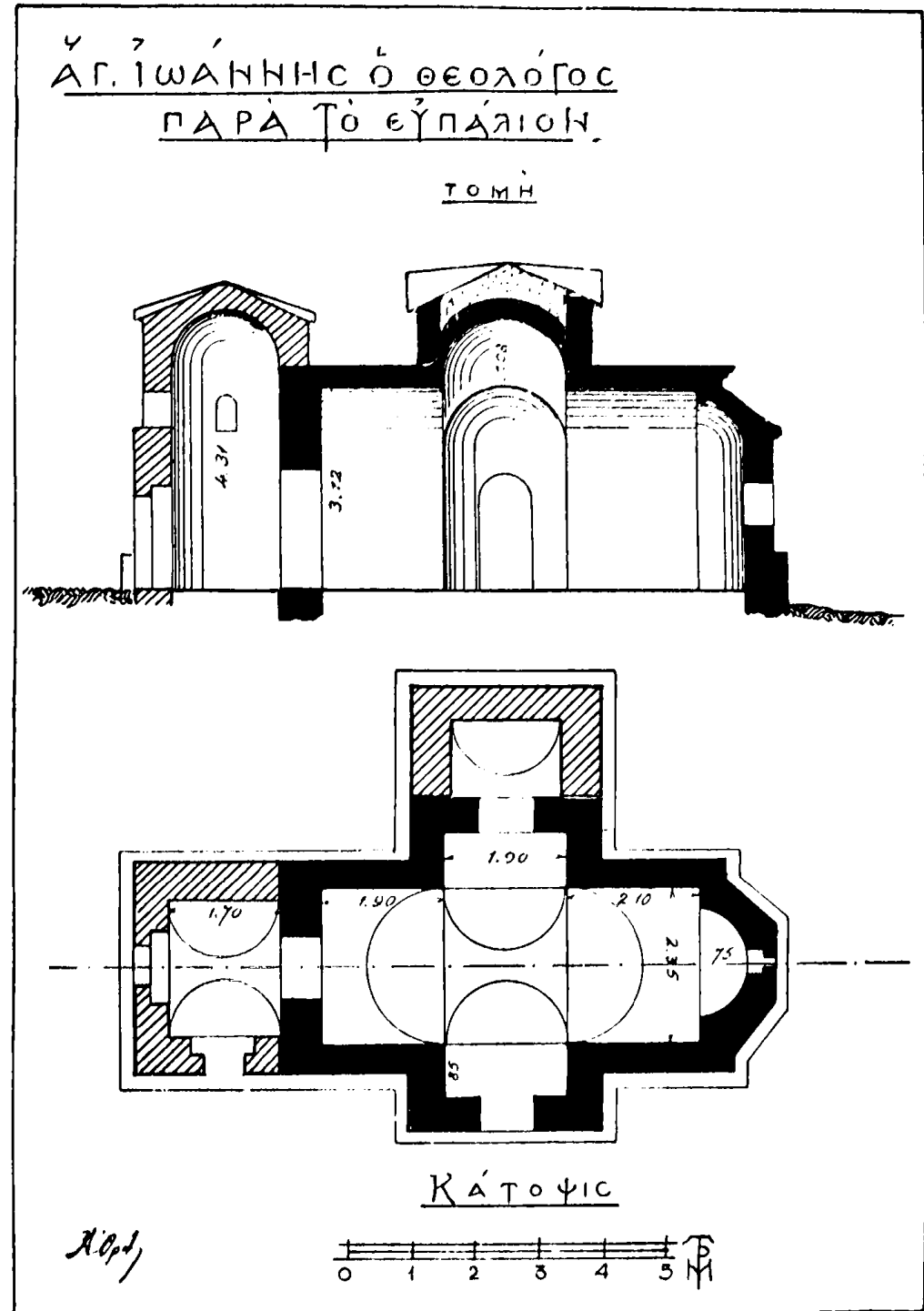
Δύο περίπου ὥρας ΝΔ τῆς Βαρνάκοβας καὶ ἡμίσειαν δυτικῶς τοῦ χωρίου Σουλὲ (ἀρχαῖα Εὐπαλίου) εὐρίσκεται ἐντὸς χαράδρας μικρὸς καὶ ἀπέριτος παλαιὸς ναὸς τιμώμενος εἰς μνήμην Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. Καίπερ ἔρημος καὶ ἐγκαταλελειμμένος εὐρίσκεται ἐν τούτοις ὁ ναῖσκος οὗτος ἐν καλῇ ὁπωσδήποτε καταστάσει ὀφειλομένη εἰς εὐλαβεῖς τινὰς χωρικούς, ἀποτελοῦντας μετὰ τῶν ἀπλοϊκῶν ποιμένων, οἵτινες βόσκουσι τὰ ποιμνιά των εἰς τὰς πέριξ ἀφθονούσας εἰς βλάστησιν κλιτῦς τῆς χαράδρας, τοὺς μόνους ἐπισκέπτας τοῦ σεβασμίου ναῖδριου.

Ὡς βλέπει τις ἐκ τῆς παρατιθεμένης ὀπισθεν εἰκόνας 26 ὁ ναῖσκος ἔχει ἐν κατόψει τὸ σχῆμα σταυροῦ κατὰ τὸ βόρειον καὶ τὸ δυτικὸν σκέλος τοῦ ὁποίου εἶνε προσκεκολλημένα — κτισθέντα ὑστερώτερον — δύο τετράγωνα διαμερίσματα, ἧτοι ἐν παρεκκλήσιον πρὸς Β καὶ πρὸς Δ εἰς νάρθηξ. Ὅτι τὰ τμήματα ταῦτα ἔχουσι κατασκευασθῆ μετὰ τὴν κτίσιν τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ ἀποδεικνύεται 1ον ἐκ τοῦ ὅτι οἱ τοῖχοί των δὲν εἶνε ὀργανικῶς πρὸς τοὺς τοῦ παλαιοῦ συνδεδεμένοι, 2ον ἐκ τοῦ ὅτι ἡ τοιχοποιία των εἶνε διάφορος κατὰ τι τῆς τοῦ ὅλου ναοῦ καὶ τέλος διότι οἱ τοῖχοί τοῦ κεντρικοῦ κτιρίου οἱ βλέποντες εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν διαμερισμάτων εἶνε ἐκτισμένοι κατ' ἰσόδομον σύστημα, προωρίζοντο ἄρα ἀρχικῶς νὰ εἶνε ἐξωτερικαὶ ἐπιφάνειαι.

Πλὴν τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ, ἧτις εἶνε κατ' ἀνάγκην κεκαλυμμένη διὰ τεταρτοσφαιρίου, πάντα τὰ λοιπὰ διαμερίσματα τοῦ ναοῦ καλύπτονται διὰ κυλινδρικών καμαρῶν. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶνε, ὅτι τὰ σχηματίζοντα τὸν σταυρὸν τέσσαρα σκέλη δὲν ἔχουσι τὸ αὐτὸ πλάτος· οὕτω ἐν ᾧ τὸ ἀνατολικὸν καὶ τὸ δυτικὸν ἔχουσι πλάτος 2.40 μ. τὸ βόρειον καὶ τὸ νότιον ἔχουσι μόνον 1.90. Γίνεται ὡς ἐκ τούτου δῆλον, ὅτι ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν σκελῶν τοῦ σταυροῦ δὲν ἠδύνατο νὰ βαίνη σφαιρικὸς θόλος ἧτοι τροῦλλος, ὅστις ἀπαιτεῖ βάσιν τετράγωνον¹. Πράγ-

¹ Εἶνε ἀληθὲς ὅτι εἰς τινὰς ναοὺς — κυρίως εἰς βασιλικὰς τρουλλαίας — ἡ βάση τοῦ τροῦλλου παρουσιάζει ἀντὶ τετραγώνου σχῆμα ὀρθογώνιον, ἡ δὲ σφενδόνη σχῆμα ἐλλείψεως ἀντὶ κύκλου. Ἄλλ' ἡ ἀναλογία μήκους τῶν πλευρῶν τοῦ ὀρθογωνίου τούτου φθάνει μέχρι 9 : 10 καὶ οὐχὶ 8 : 10 ὡς ἐνταῦθα.

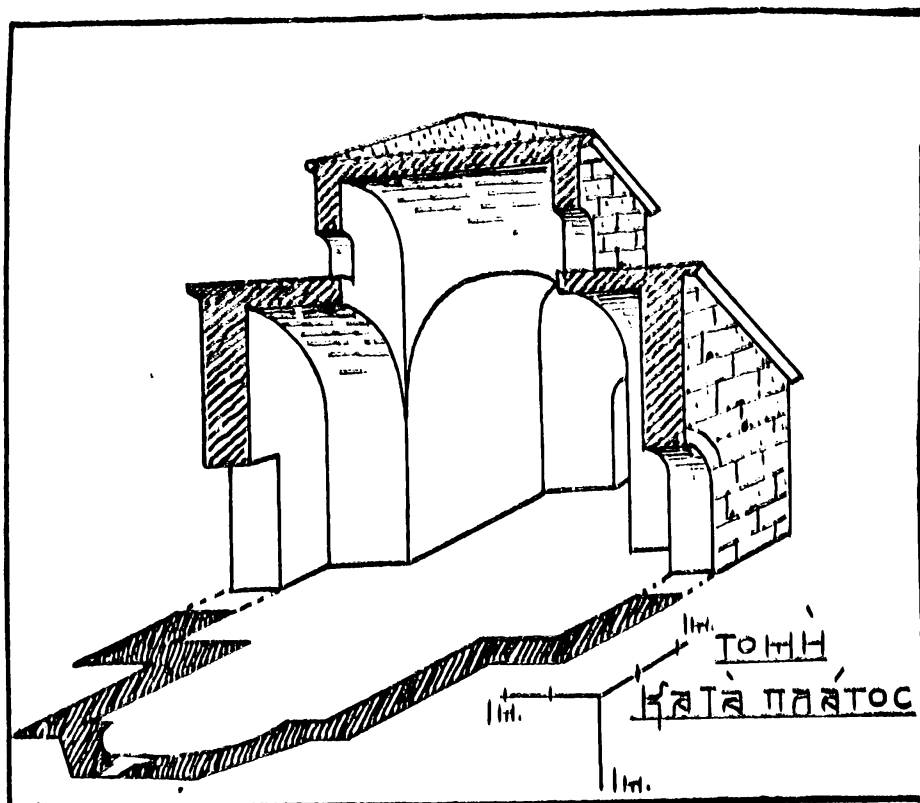

Εικὼν 26.

ματι δὲ ὑπεράνω τοῦ μέσου τοῦ ναοῦ εὔρηται ἐνταῦθα ἀντὶ τρουλλοῦ κυλινδρική καμάρα διευθυνομένη ἀπὸ Ν πρὸς Β καὶ ἔχουσα τὰς γεννήσεις αὐτῆς κατὰ τι (0.12) ἰψηλότερον τῆς κλειδὸς τῶν καλυπτουσῶν

τὰ σκέλη τοῦ σταυροῦ καμαρῶν (εἰκ. 27). Σημειωτέον δ' ὅτι ἡ ὑπερυψωμένη αὐτῇ ἐγκαρσίος καμάρα ἐκτείνεται μόνον ἐπὶ τοῦ μεταξὺ τῶν σκελῶν κενοῦ καταλήγουσα πρὸς Β καὶ Ν εἰς δύο τόμματα, ὧν ἕκαστον διατρύπεται ὑπὸ τοξωτοῦ παραθύρου (ἴδρα εἰκ. 28). Δὲν προχωρεῖ δηλονότι καὶ ὑπὲρ τὸ Β καὶ Ν σκέλος, ὡς συμβαίνει εἰς τοὺς ἐν Ἑλλάδι

Εἰκὼν 27.

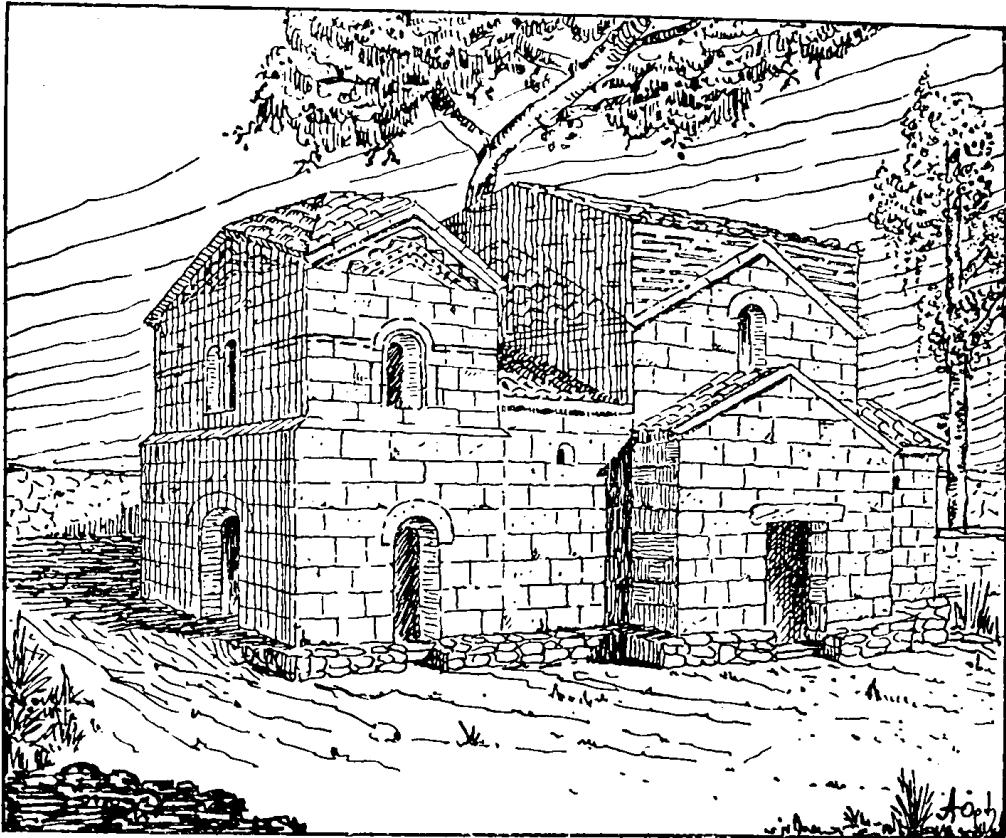
τόσον συχνὰ ἀπαντῶντας σταυρεπισιέγους ναοὺς, ἐν οἷς ἡ ἐγκαρσίος καμάρα ἀποτελεῖ καὶ τῶν ἀντιστοιχῶν σκελῶν τὴν στέγην.

Ἡ ἐφαρμοσθεῖσα ἐνταῦθα λύσις τῆς ἐγκαρσίου καμάρας, ἣτις ἐπέχει θέσιν τρούλλου,¹ προήλθεν ἀναμφισβητήτως ἐκ τῆς ἐπιθυμίας ἀπλοποιήσεως τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς δι' αὐτῆς ἐπιτυγχανομένης οἰκονομίας. Ὅντως ἡ ἐκτέλεσις τρούλλου οὐ μόνον περισσοτέρου ὀγκοῦ κατασκευῆς θὰ εἶχεν ἀνάγκην ἀλλὰ καὶ κατασκευῶν δυσκολωτέρων ὡς π.χ. λοφίων, σιφενδόνης καὶ ἡμισφαιρικοῦ θόλου, ἀνθ' ὧν ἡ κατασκευὴ ἀπλῆς καμάρας ἦτο ἀπείρως ἀπλουστερὰ· οὕτω δὲ προσέκυψεν ὁ βετασθεὶς τύπος καὶ ὁ συγγενὴς πρὸς αὐτὸν σταυρεπιστέγος.

¹ Παραπλησίαν ἀλλὰ πολυπλοκωτέραν διάταξιν ἐγκαρσίου τρούλλοκαμάρας ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τῇ ἐν Ἄρτι κατ' τῆς Μονῆς Κάτω Παναγίας, τοῦ ΙΙ' μ. Χ. αἰῶνος. Ὅρα εἰκόνα παρὰ Millet, L'école grecque dans l'architecture byzantine, Paris 1910, σελ. 51.

Χαρακτηριστικὸν ἀμφοτέρων τῶν τύπων τούτων εἶνε ἡ διεύθυνσις καθ' ἣν φέρονται αἱ ἐγκαρσῖαι καμάραι των, ἥτις εἶνε πάντοτε ἢ ἀπὸ Ν πρὸς Β οὐδέποτε δ' ἢ ἀπὸ Α πρὸς Δ καίτοι καὶ κατὰ ταύτην θὰ ἠδύνατο νὰ κατασκευάζηται. Ἡ περὶ τὴν ἀπὸ Ν πρὸς Β διεύθυνσιν τῆς

Εἰκὼν 28.

ἐγκαρσίου καμάρας προτίμησις αὕτη ὀφείλεται καὶ πάλιν εἰς λόγους οἰκονομίας ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς αἰσθητικούς τοιούτους. Πράγματι ἂν ἡ ἐπέχουσα θέσιν τρούλλου καμάρα κατασκευάζετο μὲ διεύθυνσιν ἀπὸ Α πρὸς Δ λόγοι ἐσωτερικῆς αἰσθητικῆς διατάξεως ἐπέβαλλον ὅπως λάβῃ καὶ αὕτη διάμετρον ἴσην πρὸς τὴν τῶν κάτωθεν καμαρῶν τοῦ Α δηλ. καὶ Δ σκέλους, αἵτινες ὅμως πάλιν, ἔνεκα λόγων εὐρυχωρίας, κατασκευάζονται πάντοτε πλατεῖαι. Θὰ κατασκευάζετο λοιπὸν κατ' ἀνάγκην μεγάλη καὶ ἡ ὑπερθεῖν αὐτῶν τρουλλοκαμάρα, τοῦθ' ὅπερ οὐ μόνον τὴν δαπάνην θὰ ἠϋξανε ἀλλὰ καὶ ὀγκώδη ἐξωτερικῶς θὰ ἀπειργάζετο τὴν ὄψιν τοῦ τρούλλου. Ἄν τοῦναντίον ἡ τρουλλοκαμάρα τοποθετηθῇ κατὰ διεύθυνσιν ἀπὸ Β πρὸς Ν τότε δύναται νὰ λάβῃ διάμετρον μικροτέραν ἐπειδὴ οὐδὲν κωλύει νὰ κατασκευασθῶσι τὸ Ν καὶ Β σκέλος ὅσον θέλομεν μικρά, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ ἐν τῇ ἐξεταζομένῃ περιπτώσει ἔνθα, ὡς ἐλέχθη, τὸ πλάτος τῶν Β καὶ Ν σκελῶν εἶνε 1.90, ἀπέναντι

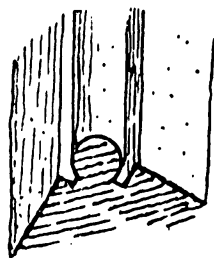

τῶν 2.40 τοῦ Α καὶ Δ. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ ἀκριβῶς λόγον καὶ ἡ καλύπτουσα τὸν νάρθηκα καμάρα κατεσκευάσθη μὲ διεύθυνσιν ἀπὸ Β πρὸς Ν οὕτως ὥστε δηλ. νὰ λάβῃ διάμετρον τὴν μικροτέραν διάστασιν τοῦ ὀρθογωνίου τοῦ νάρθηκος.

Ἐνδιαφέρουσα εἶνε ἐνταῦθα καὶ ἡ μορφή, ἣτις ἐδόθη ἐξωτερικῶς εἰς τὴν καλύπτουσαν τὴν τρουλλοκαμάραν στέγην. Ταύτην ὅμως δεικνύει σαφέστερον ἡ στέγη τοῦ νάρθηκος, ἣτις παρέμεινεν ἀμετασκεύαστος. Ἐνταῦθα (Εἰκ. 28) ἐκάστη τῶν τεσσάρων πλευρῶν τῆς τρουλλοκαμάρας διεμορφώθη ἐν εἴδει ἀετώματος, τὸ δὲ σύνολον ἐκαλύφθη διὰ τεσσάρων διέδρων γωνιῶν, ὧν αἱ ἀκμαὶ συντρέχουσιν εἰς μίαν καὶ μόνην κορυφὴν εὐρισκομένην εἰς ὑψόμετρον ὑψηλότερον τοῦ τῶν κορυφῶν τῶν τεσσάρων ἀετωμάτων, ὡς δεικνύει ἡ εἰκὼν 28. Ἡ πρωτότυπος αὕτη διάταξις ἔχει τὸ μειονέκτημα τῆς δυσκολίας περὶ τὴν κεράμωσιν. Διὰ τοῦτο ὅταν ὀφείποτε παρουσιάσθῃ ἀνάγκη ἐπισκευῆς τῆς κεραμώσεως τοῦ κεντρικοῦ τρουύλλου, προετιμήθη ἡ συμπλήρωσις τῶν μεταξὺ τῶν ἀετωμάτων ἐσοχῶν, οὕτως, ὥστε ν' ἀποτελεσθῇ ἡ ἐν τῇ εἰκόνι 28 φαινομένη δίρρυτος στέγη. Ὅτι ὅμως καὶ ὁ κεντρικὸς τρουύλλος εἶχεν ἀρχικῶς τὴν αὐτὴν διάταξιν ἀποδεικνύουσι σαφέστατα τὰ σωζόμενα ἐπὶ τῶν τεσσάρων πλευρῶν πώρινα κεκλιμένα γείσα τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν ἄνω ἀπόληξιν τῶν ἀετωμάτων.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ ναΐσκου παρατηροῦμεν, ὅτι ὡς οἰκοδομικὸν σύστημα ἐφηρμόσθη γενικῶς τὸ ἰσόδομον μετὰ μεγάλης ὅμως φειδοῦς περὶ τὴν χρῆσιν πλίνθων, αἵτινες σπανίζουσι κατὰ τοὺς ἀρμούς, χρησιμοποιοηθεῖσαι κυρίως εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν τοξοτῶν πλαισίων θυρῶν καὶ παραθύρων ὡς καὶ τῶν ἀετωμάτων τῶν τρουύλλων, ἐν οἷς ἐτοποιετήθησαν ἐναλλάξ ὡς πριονωταὶ καὶ ὀδοντωταὶ ταινίαι. Ὡς πρὸς δὲ τὴν λοιπὴν διακόσμησιν αὕτη οὐδὲν τὸ ἐξαιρετικὸν παρουσιάζει πλὴν τῶν πλαισίων τῶν παραθύρων τοῦ νάρθηκος, ἐν οἷς ἀξία παρατηρήσεως εἶνε ἡ ἐν σχήματι ράβδου διαμόρφωσις τῶν γωνιῶν τῶν (Εἰκ. 29) ἣτις ζωηρῶς ἐνθυμίζει φραγκικὰ πρότυπα.

Εἰκὼν 29.

Ἐκ δὲ τῶν τοιχογραφιῶν, αἵτινες ἐκόσμουσαν ἄλλοτε τοὺς ἐσωτερικοὺς τοίχους τοῦ ναΐσκου, ἐλάχισται μόνον διακρίνονται νῦν καὶ αὐταὶ λίαν ἀμυδρῶς. Αἱ δὲ λοιπαὶ ἔχουσι τέλεον ἀμαυρωθῆ ἢ ἐξαφανισθῆ ὑπὸ τε τοῦ χρόνου καὶ τῶν ὑδάτων, ἅτινα ἀφῆκαν ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν ἀδιαφανῆς ἀλάτων στρώμα.

Ἐκ τῶν διακρινομένων εἰκόνων ἀναφέρομεν τὴν κατὰ τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ εὐρισκομένην Ὑπαπαντήν, ἐν ἣ τὸ παιδίον Ἰησοῦν κρατεῖ εἰς τὰς ἀγκάλας οὐχὶ ἡ Παναγία ἀλλ' ὁ

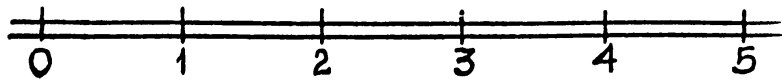
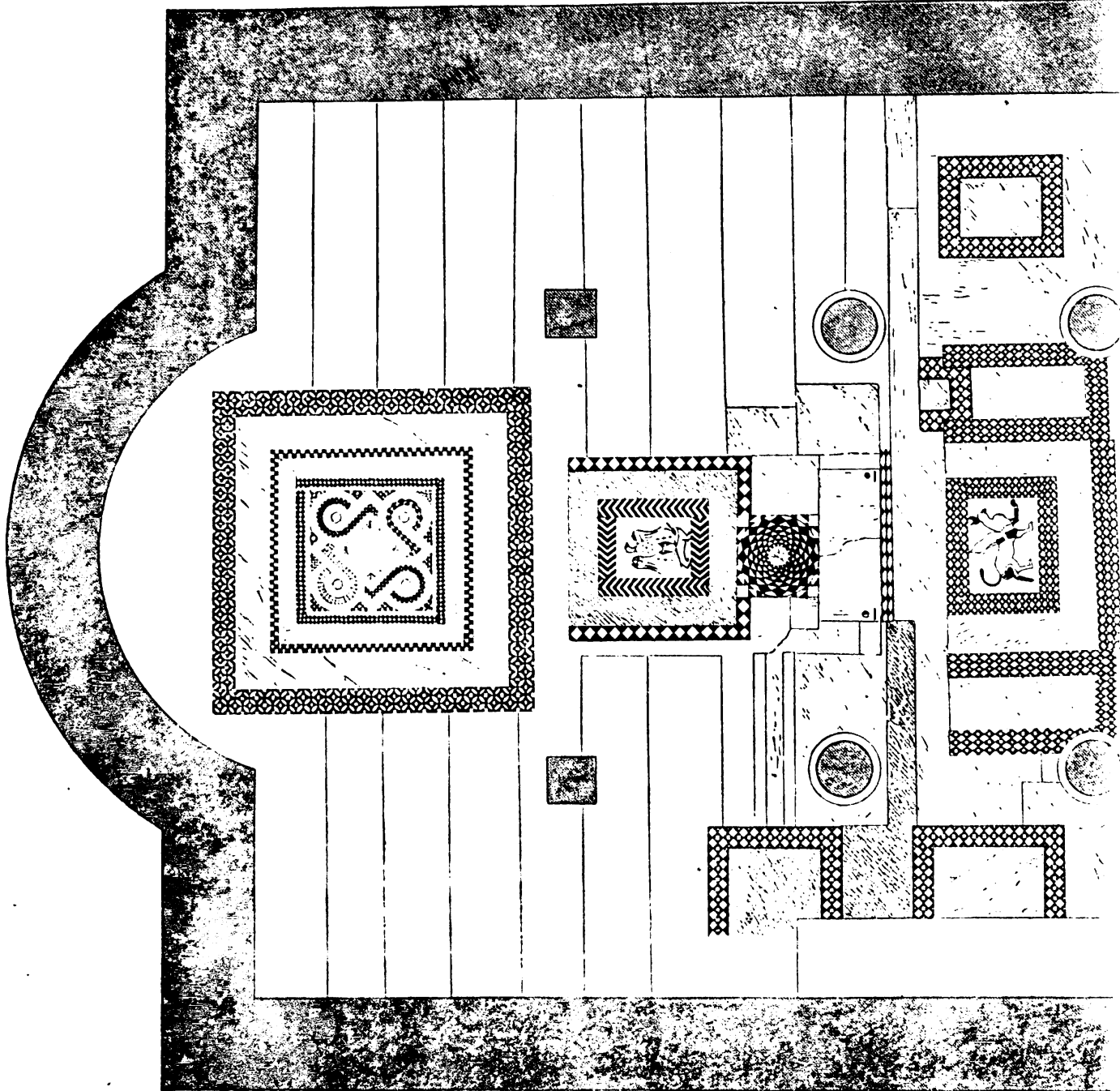
Συμεών, τοῦθ' ὅπερ εἶνε ἐνδεικτικὸν οὐχὶ μεγάλης παλαιότητος τῆς εἰκόνης¹. Ἐτέρα δὲ ἀμυδρὰ παράστασις εὑρηται ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου τῆς καμάρας τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ. Εἰκονίζεται δ' ἐνταῦθα ἅγιος — ὁ Χριστὸς βεβαίως — μεταξύ τεσσάρων ἄλλων προσώπων, ὧν τὸ μὲν κρατεῖ, τὸ δὲ ἀνασύρει μάχαιραν, ἐν ᾧ τὸ τρίτον κρατεῖ σχοινίον τὸ δὲ τέταρτον ὑψώνει τὰς χεῖρας. Ὑπεράνω τῆς εἰκόνης ἐπιγραφὴ γεγραμμένη, ὡς συνήθως, διὰ λευκοῦ χρώματος, μαρτυρεῖ ὅτι ὑπόκειται ἐνταῦθα ἡ σκηνὴ τῆς Προδοσίας.

Ἡ μετρία τέχνη τῶν εἰκόνων ἐλεγχομένη ἐκ τοῦ ἀτελοῦς καὶ ξηροῦ σχεδίου καὶ τῶν ἀνεπιτυχῶν χρωματισμῶν ὑποδεικνύει ὡς χρόνους ἀγιογραφήσεως τοῦ ναοῦ τοὺς περὶ τὸ τέλος τοῦ 17ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου μ. Χ. αἰῶνος. Τὸ κτίριον ὅμως τοῦ ναοῦ εἶνε ἀρχαιότερον ποιηθὲν πιθανῶς περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος. Πάντως προγενέστερον τῆς Ἀλώσεως δὲν δύναται νὰ εἶνε καὶ λόγῳ τῆς σπάνιως τῶν πλίνθων καὶ λόγῳ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν διεκοσμήθησαν τὰ ἀετώματα τοῦ τρούλλου του.

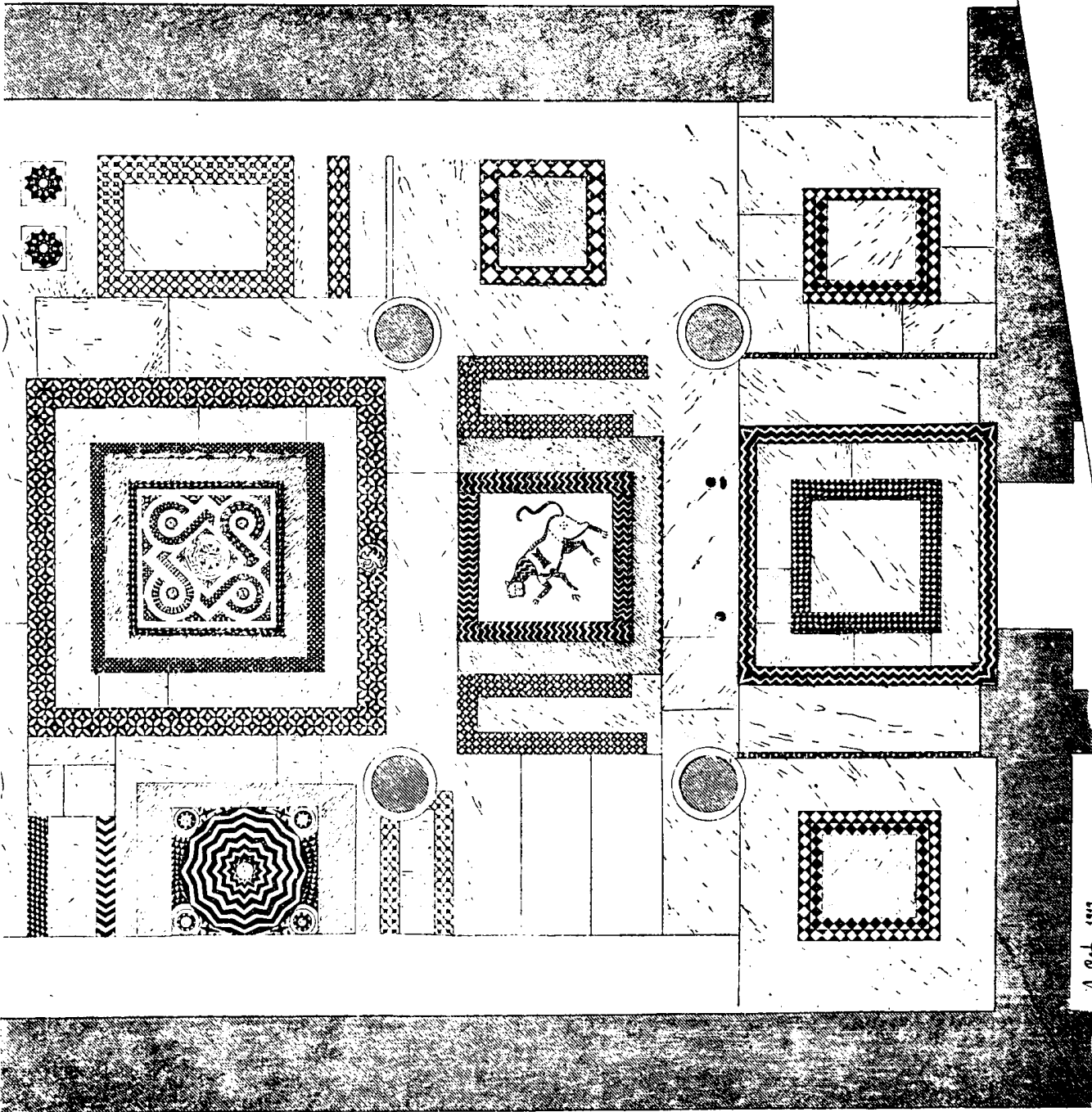
¹ Τὸν Ἰησοῦν κρατεῖ ὁ Συμεών εἰς τοιχογραφίας χρονολογουμένας πάντοτε μετὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα. Πρβλ. ΑΕ 1913, 135.

ΔΕΠΕΔΟΝ ΗΝΟΥ ΒΑΡΗΝΚΟΒΑΣ

ΠΙΝΑΚ

A. 04 1911

10π.

